

Olivier Rieter

Noord-Brabant in het spoor van Limburg?

Het collaborerende heemkundige tijdschrift *Frankenland* (1943-1944)

Het *what-if*-genre biedt een boeiende invalshoek om naar het verleden te kijken. Er bestaan de nodige romans en thrillers die speculeren over de vraag wat er zou zijn gebeurd als de Tweede Wereldoorlog anders was verlopen en de nationaalsocialisten hadden gewonnen. De historicus Ivo Schöffer (1922-2012) stelde zich een dergelijke vraag in zijn dissertatie uit 1956 over het nationaalsocialistische geschiedbeeld van Nederland: 'Stel je voor dat de Duitsers wonnen, wat zou er dan van het beeld van de Nederlandse geschiedenis overblijven?'¹ Ook de kijk op de geschiedenis van de provincies zou anders zijn geweest. Wat zou bijvoorbeeld het beeld van de Noord-Brabantse geschiedenis zijn geweest? Schöffer noemt in dit verband het heemkundige en volkskundige maandblad *Frankenland*, waarvan in een oplage van zeshonderd exemplaren tien afleveringen verschenen tussen oktober 1943 en juli 1944 en dat gericht was op het zuiden van Nederland. Hij vindt het 'interessant om zijn anti-Hollandse strekking'. Hij typeert de inhoud als 'meest folkloristische babbelerijen'.²

Schöffer was in zijn verder belangwekkende studie niet primair geïnteresseerd in folklore of volkskunde, de studie van de cultuur van het dagelijks leven van heden en verleden, of heemkunde, de kennis van het streekeigene. Dat is jammer omdat volkskunde en heemkunde nu juist de disciplines zijn die voor het nationaalsocialistische beeld van het verleden belangrijk waren. Tijdens de Duitse bezetting van Nederland wilden de top van het ministerie van onderwijs en de NSB heemkunde zelfs de grondslag maken van vakken als aardrijkskunde, geschiedenis en biologie in het middelbaar onderwijs, zoals blijkt uit de recente dissertatie van Nienke Altena.³ Een studie naar het geschiedbeeld van de nationaalsocialisten aangaande Nederland kan dus niet zonder aandacht voor volkskunde en heemkunde.

Het genoemde tijdschrift *Frankenland* was het maandblad van de zogeheten Frankische Werkgemeenschap 'De Spade', een nationaalsocialistische organisatie die zich bezighield met de heemkunde en volkskunde van Limburg en Noord-Brabant en gevestigd was in Sittard. 'De Spade' was een onderafdeling van de zogeheten Germaansche Werkgemeenschap Nederland, een in 1940 als Volksche Werkgemeenschap opgerichte mantelorganisatie van de SS. Deze was gelieerd aan de (pseudo)wetenschappelijke onderzoeksgemeenschap *Deutsches Ahnenerbe* van Heinrich Himmler (1900-1945), de *Reichsführer SS*, die als taak had om bewijzen te vinden voor de herkomst en superioriteit van het zogenaamde arische ras.⁴ Het doel van de Werkgemeenschap was 'op een brede propagandistische basis werken aan het uitwissen van de "oostgrens" en de gemeenschappelijkheid van het Duits-

1 Schöffer, *Het nationaal-socialistische beeld*, 12. Zie ook Von der Dunk, *Buren? Een alternatieve geschiedenis*.

2 Schöffer, *Het nationaal-socialistische beeld*, 264.

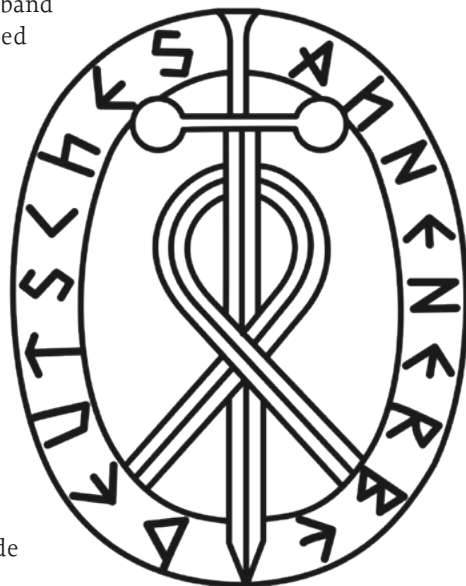
3 Altena, In 'waardigen nationalen geest', besproken in *NRC* 1 december 2025.

4 'Ahnenerbe' op nl.wikipedia.org/wiki/Ahnenerbe (geraadpleegd 4 december 2025).

Nederlandse gebied, de gemeenschappelijke bloedband en het gemeenschappelijke voorouderlijk erfgoed benadrukken'.⁵

Ahnenerbe was Himmlers poging een wetenschappelijke onderbouwing te geven van de raciale nazi-ideologie. In 't Veld schrijft erover:

De organisatie bestond voornamelijk uit *Lehr- und Forschungsstätten* op het gebied van (indo-)germanistiek, volkskunde, prehistorie, archeologie, kortom alles, wat op dit vlak voor de SS interessant was, of waarvoor Himmler speciale belangstelling had: runenschrift, sprookjes en legenden, het binnenland van Azië, grotten, 'indogermanisch-deutsche Musik' – wat de SS-geleerden daaronder ook verstaan mogen hebben – grafheuvels en oude boerderijen, enz., enz.⁶

Ahnenerbe was dus specifiek in volks- en heemkunde geïnteresseerd. De *Volksche*, vanaf 1943 Germaansche Werkgemeenschap was bedoeld als instrument om de Nederlanders op den duur van het nationaalsocialistische gedachtegoed te doordeesemen. Het tijdschrift *Frankenland* paste in deze strategie. Rechtstreekse verwijzingen naar nationaalsocialistische machtsuitoefening zijn bijna afwezig in de artikelen. Het ging vooral om het uitdragen van een regionaal-culturele plaatsbepaling van Noord-Brabant, Limburg en het zuiden van Gelderland in het bredere Germaanse verband, waarbij men aan deze katholieke provincies het verzonnen etiket 'Frankenland' gaf.

Volgens Schöffner ging het primair om een folkloristisch blad. De verwante termen folklore, volkskunde, etnologie en immaterieel erfgoed worden tegenwoordig veelal door elkaar gebruikt maar hebben niet exact dezelfde betekenis. Hier volstaat het te melden dat het in deze wetenschapsvelden gaat om kennisverwerving op de terreinen van doorgegeven praktijken, rituelen en verhalen, die verbonden zijn met het dagelijks leven in heden en verleden, met inbegrip van klederdracht, ambachten, muziek en voeding.⁷ Het kan gaan om internationaal, nationaal, regionaal of lokaal onderzoek. Dergelijk onderzoek heeft in zichzelf geen verdachte of 'foute' dimensie, vaak integendeel. Zoals voor meer disciplines geldt, kan zo'n studie echter wel verkeerd worden ingezet. Dit misbruik van legitieme en zinvolle belangstelling komt hierna aan de orde.

Behalve op volkscultuur richtte *Frankenland* zich ook op heemkunde. Academische belangstelling voor regionale geschiedenis dateert in Nederland van na de Tweede Wereldoorlog.⁸ Heemkunde kwam echter al in de jaren dertig op, net als in andere Europese landen. Deze belangstelling voor de geschiedenis en cultuur van de regio was toen vooral te vinden onder amateurs, veelal niet geschoold als historicus.⁹ Dit niet-professionele karakter is ook terug te zien in de artikelen in *Frankenland* uit de jaren 1943-1944.

De volgende vragen staan in het vervolg centraal: hoe wordt de verhouding geschetst tussen de provincies Limburg en Noord-Brabant en tot grotere geografische eenheden als het Frankenland uit de tijdschrifttitel, het Nederduitse gebied en Groot-Nederland? In

hoeverre is de raciale *Blut-und-Boden*-ideologie zichtbaar in de artikelen en in het beeld van het verleden dat in dit tijdschrift naar voren komt? In hoeverre was er eerder sprake van volkscultuur dan van *völkische Kultur*? In welke mate is in het tijdschrift het anti-Hollandse sentiment waar te nemen waarvan Schöffers gewag maakt? Welke status hadden de zogenaamde Franken in het Germaanse verhaal, in relatie tot de andere vermeende stamvolken van Nederland: de Saksen en de Friezen?

Door een beschrijving van de inhoud van de tien afleveringen van *Frankenland* proberen we de antwoorden op deze vragen te geven. Het analyseren van wat in nationaalsocialistische kringen in de jaren dertig en veertig in tijdschriftvorm werd gepubliceerd, toont wat er werd uitgedragen of retorisch werd geconstrueerd. Door het tijdschrift in een bredere context te plaatsen beoog ik inzicht te krijgen in de toenmalige mentaliteit en meningen in Zuid-Nederland en daarbuiten over begrippen als stam, ras en cultuuruimte.

Drie stamvolken en ‘raszuiverheid’

Het Frankenland uit de titel van het tijdschrift was, zo werd beweerd, het gebied waarin het oude volk van de Franken in de jaren 1940 nog steeds zou wonen, in weerwil van alle historische ontwikkelingen in de voorafgaande 1500 jaar. Men situeerde dit Frankenland zonder veel historische onderbouwing in het zuiden van Nederland. De nationaalsocialisten vonden het overzichtelijk om de drie genoemde volken te herscheppen en ze te verbinden met gebieden in het noorden (de Friezen), het oosten (de Saksen) en het zuiden (de Franken). Het Zuid-Nederlandse Frankenland heeft echter nooit bestaan als aparte geografische eenheid.

De meeste Nederlanders geloofden in de eerste helft van de vorige eeuw in het verhaal van de drie genoemde stamvolken en het werd ook zo onderwezen op alle lagere scholen, ook nog lang na de bezetting. Het is daarom niet verrassend dat de bezetter probeerde aan te sluiten bij dit verhaal, dat ook de mogelijkheid bood om andere grenzen te hanteren dan de oude tussen Nederland en Duitsland.¹⁰ Belangrijk aan de drie volken was dat ze als Germaans werden beschouwd.¹¹ Het drie-volkengeschiedbeeld verving het oude beeld van het Bataafse verleden. Die ‘Bataafse mythe’ sloot aan bij de Hollandse en protestantse visie op het verleden en was niet zo aantrekkelijk voor sommige intellectuelen die niet in het westen van het land woonden. Met een Frankische, Saksische of Friese mythe konden zij mogelijk beter uit de voeten.¹²

De vroegmiddeleeuwse Franken zouden volgens de stamtheorie een ander type boerderij hebben bewoond dan de Friezen en de Saksen. De germanist J.H. Gallée (1847-1907) meende dat er in de behuizing van deze stammen sprake was van continuïteit met het verleden. Het verleden van de stam was zodoende nog aanwijsbaar in het toenmalige cultuurlandschap. Deze visie op het Nederlandse verleden geldt tegenwoordig als achterhaald, maar was tot in de jaren zeventig algemeen aanvaard in Zuid-Nederland.¹³

5 In 't Veld, *De SS en Nederland*, 272; ‘Der Vaderen Erfdeel’ op nl.wikipedia.org/wiki/Der_Vaderen_Erfdeel (geraadpleegd 3 december 2025).

6 In 't Veld, *De SS en Nederland*, 65.

7 Hopkin, ‘Regionalism and folklore’, 43.

8 Bijsterveld en Mol, ‘*All history is local history*’, 28.

9 Slegers, *Mensen uit de kringen*.

10 Eickhoff, ‘Intenties en effecten van de *Westforschung*’, 203.

11 Beyen, ‘A Tribal Trinity’.

12 Beyen, ‘A Tribal Trinity’, 504.

13 Rooijackers, *Mensen en dingen*, 129.

Volkskundige en germanist Jan de Vries (1890-1964) in 1932. GaHetNa (Nationaal Archief NL) 2.24.14.02, Bestanddeelnummer 252-0408.

Weet U nog wel dat we op de achterkant van AO 650 en 644 een vierstal zielige gevallen van „overspecialisatie“ signaleerden? Nu werden ons weer twee gevallen gemeld.

Het eerste betrof een geval van overspecialisatie bij een analist. In het begin ging het goed. Maar langzamerhand, nadat de man zijn familieleden meer en meer achterstelde bij zijn onpersoonlijke formules, veranderde zijn gezicht. Hier ziet U, als waarschuwing in een rood bord gevast, het tragische resultaat. En het allergerste moesten wij U nog vertellen: Hij **WEET HET ZELF NIET EENS**, en niemand durft het hem te zeggen.

Een elektro-technicus verging het al niet beter. Toen hij evenwel zijn niet te stulten metamorfose opmerkte ging hij (practicus als hij was) maatregelen treffen. In zijn bordjes monteerde hij een schroefdraad. Als hij „ja“ bedoelde knipogde hij met zijn rechter-, als hij „nee“ wilde zeggen met zijn linker oog.

Eén ding is zo mogelijk nog erger dan je eigen overspecialisatie niet te bespeuren... dat is: je erbij neerleggen en maatregelen treffen, om deze nog meer toe te spijzen!

Alleen AO kan dan nog uitkomst bieden!

Het blijft een goede les; specialiseer U niet te veel, maar lees liever als tegenwicht AO. Vijftig weken per jaar degelijke actualogie (eigentijds-kennis!)

De prijswinnaars voor AO-Testogram 676-675 zijn:

1. C. H. G. de Raad, Dalfeen
2. Mevr. F. W. de Vries, Amerfoort
3. S. Verwey, Groningen

Deze prijzen alsmede de tien boekenprijzen zijn reeds verzonden.

Opl.: Mor: 1, keg. 4, Evert, 9, was, 12, Grieg, 14, Axolotl, 16, Marin, 18, sla, 19, neus, 21, Est, 22, eer, 24, een, 26, conto, 27, weer, 28, soep, 29, afzet, 30, het, 31, E.K., 33, va, 34, ere, 35, id, 36, age, 37, ink, 39, nu, 40, er, 41, te, 42, g., 44, Abe, 46, sim, 48, n.k., 49, par, 51, et, 52, te, 53, arr, 54, sleer, 55, Eros, 58, post, 61, noris, 62, deb, 63, gade, 65, arr., 67, seend, 69, rob, 70, Iben, 72, Leguaan, 73, riken, 77, een, 78, gestel, 79, son.

Vert.: 1, krant, 2, ei, 3, genoeg, 4, ex, 5, voet, 6, als, 7, rots, 8, t.s., 9, waraan, 10, er, 11, Dizek, 12, glood, 13, ga, 14, see, 15, les, 16, me, 17, sterr, 18, schildpad, 20, uw, 23, t.p., 25, steerkraak, 32, karek, 33, vloed, 36, ara, 38, kin, 43, gele, 46, bergen, 47, landas, 48, Cronos, 50, nobis, 53, aren, 55, ad, 56, rel, 57, sage, 58, pras, 59, sen, 60, te, 64, An, 66, Rus, 68, nr., 71, S.E., 73, eg, 74, al, 76, k.o.

In dit testogram is tot onze spijt in het woord 11 vert. een drukfout geslopen.

æ
Nr 678

27 september 1957

Laatste nummers f 0.50/B. fr. 7.—

Na de Tweede Wereldoorlog werden vraagtekens gezet bij de Friezen, Saksen en Franken als vroegere bewoners van het huidige Nederland, bijvoorbeeld in deze brochure door W.J. de Boone uit 1957 in de educatieve AO-Reeks.

De stammen werden in verband gebracht met raciaal denken. De in de oorlog collaborerende volkskundige en germanist Jan de Vries (1890-1964) plaatste weliswaar vraagtekens bij de drie voor het latere Nederland bepalende stammen uit de vroege middeleeuwen, maar bepleitte tegelijkertijd al voor de bezetting een raciale agenda. Volgens hem kwam de Nederlandse bevolking voort uit nog oudere bevolkingsgroepen dan Friezen, Saksen en Franken. Deze zouden zich als het Alpiene en het Noordse ras hebben weten te handhaven.¹⁴ Met ‘Alpien’ en ‘Noords’ werden destijds twee blanke hoofdrassen op het Europese continent aangeduid. De Vries zag misschien niets in het verhaal van de drie stamvolken, maar maakte in 1937 onderscheid tussen het uiterlijk van mensen boven en onder de rivieren in Nederland: ‘in het Noorden is het een mensenschlag van forschen lichaamsbouw, gekenmerkt door langen schedel en smal gelaat, blonde haren en blauwe tot grijze oogen; het Zuidelijke type is klein en gedrongen, heeft korten schedel, donkere haren en bruine oogen.’¹⁵ De mensen boven de rivieren waren in De Vries’ visie voorbeelden van de *homo nordicus*, die uit het zuiden van de *homo alpinus*. De laatste waren uiteindelijk geen Germanen of minder zuiver Germaans. Hij wijst erop dat deze twee ‘volkselementen tot ver buiten de grenzen van ons vaderland worden aangetroffen’. Dergelijke denkbeelden waren koren op de molen van de nationaalsocialisten, die het belang van historisch gegroeide grenzen wilden relativiseren op basis van vermeende raciale kenmerken van de bevolking.

In de eerste decennia van de twintigste eeuw betoogden ook anderen dan De Vries dat de raciale geschiedenis van het gebied dat later Nederland werd, al was begonnen in de jonge steentijd, veel eerder dan de periode van Friezen, Franken en Saksen. De archeoloog A.E. van Giffen (1884-1973) noemde de hunebedbouwers de ‘grondstam’ van de latere Nederlandse bevolking. Ze waren volgens hem oorspronkelijk afkomstig uit wat later het noorden van Duitsland zou zijn.¹⁶ Voor hem symboliseerden de hunebedden een etnische essentie. Enerzijds zouden er oeroude gemeenschappen als de Drentse dorpen zijn, anderzijds was er, zo schreef hij in 1943, de ‘voornamelijk tot de steden beperkte infiltratie van Joodsche elementen’.¹⁷

Zo werd er een onderscheid aangebracht tussen de stad en het meer ‘raszuivere’ platteland. Sommige nationaalsocialistische literatuur benadrukte tevens, voortbouwend op de inzichten van De Vries en anderen, het verschil tussen de bewoners van Zuid-Nederland en de rest van het land, al dan niet op basis van de drie-stammentheorie.¹⁸ In het blad *Frankenland* zien we deze aandacht voor de vermeende raciale inferioriteit van de Frankische Zuid-Nederlanders niet terug: dat zou bij de lezers in de regio immers niet goed zijn gevallen. Wat de drie-stammentheorie en ander raciaal denken verbindt, is de gerichtheid op de rol van erfelijkheid en ‘bloed’ in het ontstaan van cultuur.

Het onderscheid tussen Franken enerzijds en Friezen en Saksen anderzijds werd ook in de verf gezet in de kringen van de Stichting Saxo-Frisia, die het noorden en oosten van Nederland bestreek. De Groningse hoogleraar Oudgermaans en Oudfries J.M.N. Kapteyn (1870-1949) was hiervan de drijvende kracht.¹⁹ De stichting werd in 1941 opgericht onder de hoede van de genoemde SS-mantelorganisatie Volksche Werkgemeenschap. Kapteyn riep toen op tot de bundeling van ‘volksche krachten in het Noorden’.²⁰ De stichting stond

14 Dekker, *De Nederlandse volkskunde*, 137.

15 De Vries, ‘De samenstelling van ons volk’, 76.

16 Eickhoff, ‘De “geest” van de hunebedbouwers’, 41.

17 Eickhoff, ‘De “geest” van de hunebedbouwers’, 45.

18 Bijvoorbeeld Schaap, ‘Nederlandsche volks- en ambachtskunst’, 327, geciteerd in Dekker, *De Nederlandse volkskunde*, 225.

19 ‘Johannes Marie Neele Kapteyn’ op nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Marie_Neele_Kapteyn (geraadpleegd 3 december 2025).

20 ‘Saxo-Frisia’ op www.geheugenvandrenthe.nl/saxo-frisia (geraadpleegd 27 november 2025).

deels los van een tijdschrift met dezelfde naam, dat twee jaar eerder, nog voor de Duitse inval, was opgericht.²¹

Sommige nationaalsocialistische schrijvers meenden dat hoe noordelijker men kwam, des te Germaanser men was, ook al omdat men in het noorden een andere relatie had met de zon. In zuidelijke streken zou de zon in elk seizoen dezelfde betekenis hebben, in het noorden werd de zon meer gezien als ‘de bringer van vruchtbaarheid en leven’.²² Ook vonden bepaalde auteurs dat hoe noordelijker men kwam, des te Nederlandser de mensen waren. Schöffers schrijft:

In zijn brochure *Wat is Nederlandsch?* (...) betoogde de Fries Taido Tjapke, dat zijn Friezen het meeste Noordse bloed in de aderen hadden, de Saksen iets minder, de Franken echter schrikbarend door alpiene invloeden waren verbasterd. Hij ontkende daarom dat de ordelijke, vasthoudende en ingekeerde Fries of Saks iets gemeen had met de tuchteloze, kwebbelige en buigzame Frank, laat staan met die Frank enig gemeenschappelijk ‘Nederlands’ volkskarakter zou bezitten.²³

Zuidelijke mensen werden in dit narratief niet alleen qua etniciteit, maar ook qua geloof onderscheiden van de meer ‘puur’ Germaanse mensen, waarbij calvinisme als ‘beter’ of ‘Germaanser’ werd gezien dan katholicisme. Hiermee bouwde men voort op de denkbeelden van de Friese linguïst Johan Winkler (1840-1916), die de Friezen en Saksen als de echte Nederlanders zag, meer dan de Franken.²⁴ Het uitheemse katholicisme zou de bijl hebben gezet in de authentieke Germaanse cultuur, ook letterlijk: denk aan het omhakken van heilige eiken. De bewoners van het zuiden van Nederland werden gezien als behorend tot die katholieke cultuurgroep.

Er was echter geen sprake van een eenduidige nationaalsocialistische visie op het raciale en culturele verleden van Nederland en de Nederlanders. In bezet Nederland waren de Nederlandse SS en de NSB, de Nationaal Socialistische Beweging, elkaars concurrenten, al was de Nederlandse SS, opgericht in 1940, nauw verbonden met de NSB. Onderlinge machtsstrijd was van oudsher een belangrijke factor in extreemrechtse kringen. We beperken ons hier tot de eigentijdse ideologie en gaan voorbij aan het ‘getouwtrek’ en de ‘regelrechte kinderachtigheden’ in de strijd tussen Anton Musserts NSB en de Nederlandse tak van de SS.²⁵ Het volstaat hier om op te merken dat de SS nog extremer was dan de NSB en dat deze partij meer dacht aan wat men in het Nederlandse belang achtte, terwijl de SS meer Groot-Germaans georiënteerd was.

Een analyse van de inhoud van een tijdschrift als *Frankenland* onthult iets over de manieren waarop beelden en interpretaties van regionale en supra-regionale identiteit en verschillen werden geconstrueerd. In hoeverre week men hierin doelbewust af van de ‘geijkte geopolitieke cartografering’?²⁶

Grenzen

Het zogenaamde Frankenland, waar het volk van Zuid-Nederland woonde, was een fictie die werd ingezet om het denken over grensgebieden en culturele ruimtes in Groot-Germaanse zin om te buigen. Aan deze visie werd in Duitsland in het kader van de *Westforschung* al voor de bezetting van Nederland gewerkt. Na de Duitse inval probeerde men deze visie ook in Nederland te verspreiden, verwijzend naar het verleden wanneer dat uitkwam. De nati-

onaalsocialisten gebruikten hiërarchische en anachronistische aanduidingen als *Gauleiter* voor de functie van een bestuurder in een bepaalde regio, verwijzend naar de ‘gouwen’ in het voormalige Frankische Rijk.²⁷ Het Zuid-Nederlandse ‘Frankenland’ was in zekere zin een nieuw geschapen ‘gouw’. Grenzen zijn veelal ontstaan door machtsuitoefening. Dergelijke machtsuitoefening kan bestuurlijk en/of militair zijn, maar is meestal ook cultureel bepaald.²⁸ Soms wordt er actief geprobeerd de door geweld ontstane gebieden cultureel samen te binden.

In de negentiende eeuw heeft de geschiedschrijving een cruciale rol gespeeld in het opstellen van historische verhalen die pasten bij deze door machtsuitoefening ontstane grenzen. Er verschenen in bijna alle Europese natiestaten nationale legitimerende geschiedenissen.²⁹ De literatuur- en cultuurhistoricus Joep Leerssen heeft gewezen op de historische toevalligheid of contingentie van grenzen.³⁰ Alle grenzen die niet door water of bergen bepaald zijn, zijn niet vanzelfsprekend en geen natuurlijke gegevenheden. Dat meenden de nationaalsocialisten ook. Zij vonden het een historische anomalie dat er een grens liep tussen Germaanse broedervolken. Ze wilden komen tot een herdefiniëring van grenzen, op basis van een andere interpretatie van de geschiedenis.

De politicoloog Thomas Müller beschrijft de nationaalsocialistische kijk op het grensoverschrijdende Frankenland.³¹ Hij ziet de bestaande grenzen die de nationaalsocialisten wensten aan te passen echter als natuurlijke grenzen, terwijl in feite alle niet geologisch bepaalde grenzen politieke constructies zijn, dus ook de toenmalige grenzen van Nederland. Voor de nieuw te realiseren grenzen van het Derde Rijk gold dat geconstrueerde karakter evenzeer. Al in het *Deutschlandlied* uit 1841, geschreven dertig jaar voor de stichting van het Duitse keizerrijk, is sprake van het streven naar eenwording van het Duitse volk *Von der Maas bis an die Memel, Von der Etsch bis an den Belt*, waarbij drie rivieren en een zeestraat als natuurlijke grenzen worden genoemd.³² Het streven van de nazi's om tot een andere kijk op historische grenzen te komen had alles te maken met een agressieve machtspolitiek ten dienste van de uitbreiding van de *Lebensraum* van het Duitse volk. Hiertegen richtten zich vanzelfsprekend veel, maar niet alle Nederlanders vanwege een geschonden rechtvaardigheidsgevoel.

De visie van de nationaalsocialisten op grenzen bouwde voort op de denkbeelden van de geograaf Friedrich Ratzel (1844-1904), die meende dat grenzen dynamisch zijn en dat de grenzen van Duitsland daarom nog niet voor altijd vastlagen.³³ Ratzels visie op de dynamiek van de grensruimte sloot aan bij een sociaal-darwinistische visie op landen en staten. Hierin paste men de principes van de evolutietheorie, zoals natuurlijke selectie en *survival of the fittest*, toe op menselijke samenlevingen en gedrag. Ook in het Derde Rijk meende men dat het spreken in termen van *Grenzräumen* geopolitieke aanspraken rechtvaardigde. Het onderzoek ten behoeve van de cultuurpolitieke expansie in westelijke richting werd *West-*

21 ‘Saxo-Frisia (stichting)’ op [nl.wikipedia.org/wiki/Saxo-Frisia_\(stichting\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Saxo-Frisia_(stichting)) (geraadpleegd 27 november 2025).

22 Van Heemskerck Düker en Van Houten, *Zinnebeelden in Nederland*, 16.

23 Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld*, 111, verwijzend naar Tjapke, *Wat is Nederlandsch?*.

24 Beyen, ‘A Tribal Trinity’, 498.

25 In ‘t Veld, *De SS en Nederland*, 287.

26 Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld*, 113.

27 ‘*Gauleiter*’ op en.wikipedia.org/wiki/Gauleiter (geraadpleegd 27 november 2025).

28 Bijsterveld, *Naar indicatoren voor regionale samenhang*.

29 Geary, *The Myth of Nations*.

30 Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 13.

31 Müller, ‘Het zogenaamde Frankenland’.

32 ‘*Deutschlandlied*’ op en.wikipedia.org/wiki/Deutschlandlied (geraadpleegd 27 november 2025).

33 Brauer, *Over de grens*, 111.

forschung genoemd.³⁴ Deze kende, aldus Brauer, 'geen strak omlijnd programma, maar was de veelzijdige samenwerking van een heterogeen, wijdvertakt netwerk van hele en halve wetenschappers in het Duitse grensgebied, vooral in de grote steden van het Rijnland'.³⁵ Het construct Frankenland sluit aan bij deze *Westforschung* en bij de zogenoemde *Volksgeschichte* en de *Kulturraumforschung* die in de eerste helft van de twintigste eeuw populair waren in Duitsland. De laatste ging uit van het essentialistische idee dat regionale identiteiten gebaseerd zijn op etniciteit, volkscultuur en taal.³⁶ Onderzoek naar cultuuruimte is niet louter raciaal georiënteerd, maar de nationaalsocialisten maakten de koppeling met ras wel degelijk.

Ook Frankenland werd in de nationaalsocialistische visie opgevat als een culturele ruimte en de term ruimte komt dan ook vaak terug in de artikelen in het gelijknamige tijdschrift. Een en ander werd verbonden met het nog te behandelen *völkische* gedachtegoed. In de woorden van de historicus Ad Knotter:

De herleiding van cultuurverschijnselen tot hun *völkische*, of met een moderner woord etnische oorsprong kan men beschouwen als de methodologische kern van de *Volksgeschichte*. De kenmerken van dit *Volkstum* bestonden niet alleen in een verondersteld stamverwantschap, maar ook in cultuuruitingen, als taaleigenschappen, nederzettingvormen, plaatsnamen, volksgebruiken, die zich in onderlinge samenhang ruimtelijk zouden laten ordenen tot een zogenaamd *Kulturraum*. De *Kulturraumforschung* hield zich bezig met de wijze waarop stamverwantschap en cultuurvormen zich tot elkaar verhiel- den, waarbij er overigens zeker geen één op één verhouding tussen de 'stam' en een bepaalde cultuuruiting hoefde te zijn. In die zin zijn typisch volkshistorische begrippen als *Volkstum* en *Kulturboden* of *Kulturraum* breder dan het idee van een stamverwant 'volk'.³⁷

De gerichtheid op het volk en zijn culturele ruimte zien we duidelijk terug in de artikelen in *Frankenland*, met name in de meer programmatische artikelen die geen deelonderwerpen bestrijken.

Maas- of Frankenland

Frankenland in Zuid-Nederland moet worden onderscheiden van de Duitse regio Frankenland (Franken) in Midden- en Zuid-Duitsland. Het gaat bij het eerste om een verzinsel om een nieuwe landsstreek of zelfs een aparte Germaanse volksstam in een eigen culturele ruimte te scheppen en deze op cultureel vlak los te scheuren van het Nederlandse verband. Men speculeerde erop dat de anti-Hollandse gevoelens in de provincies Limburg en Noord-Brabant hiertoe aangewend konden worden. De nazi's wilden de streek in het tweestromenland van Rijn en Maas herdefiniëren als historisch, cultureel en economisch bij elkaar horend.³⁸ Door deze *Grenzland*-politiek wilde men de mensen in de grensstreek ook cultureel bij elkaar brengen. Müller ziet deze nazistische constructie als een pan-Germaanse voorloper van de hedendaagse Euregio Maas-Rijn. Hij spreekt van een 'door racisme gekenmerkt regionalisme en culturalisme'.³⁹

Limburg ligt centraler in de genoemde regio van Maas en Rijn, het zogenaamde Frankenland, dan Noord-Brabant, dat cultureel het grensgebied is tussen het noorden en het zuiden, eerder dan tussen het oosten en het westen. De gangmakers van het Frankenland-gedachtegoed waren dan ook vooral Limburgers. Noord-Brabant volgde in het spoor van

Limburg, zoals dat in de nationaalsocialistische ideologie was gevormd. De situatie zou anders zijn geweest als de bezetter wat had gezien in de Groot-Nederlandse gedachte, die de staatkundige vereniging van Vlaanderen en Nederland nastreeft. Hierin is Noord-Brabant eerder centraal dan perifeer gelegen, als hart van de Nederlanden. De Groot-Nederlandse gedachte werd echter als strijdig ervaren met het Groot-Germaanse gedachtegoed van de Duitse nationaalsocialisten.

De beperking van Frankenland tot Noord-Brabant, Limburg en eventueel het zuiden van Gelderland is des te merkwaardiger gezien de historische banden van Noord-Brabant met het zuiden van het voormalige hertogdom Brabant, de toenmalige Belgische provincies Antwerpen en Brabant. Vormde in de nationaalsocialistische visie de in 1648 getrokken grens tussen de Spaanse, later Oostenrijkse Nederlanden en de Republiek, die in 1839 de rijksgrens werd tussen België en Nederland, dan wel een culturele en etnische grens? Ook in België meende men van de stam der Franken af te stammen. Niet voor niets verschijnt in de Antwerpse Kempen al vanaf 1903 het tijdschrift *Taxandria*, tijdschrift van de gelijknamige Geschied- en Oudheidkundige Kring, dat met zijn naam aansluit bij dat Frankische verleden.⁴⁰

In de nationaalsocialistische visie was Limburg in de negentiende en twintigste eeuw verhollandst en waren de Limburgers in feite lange tijd gewoon Duitsers geweest, ook taalkundig.⁴¹ Voor Noord-Brabant kon zoiets niet of veel minder gemakkelijk beweerd worden. Het bij elkaar voegen van beide provincies in het concept Frankenland was dan ook een opzichtige constructie, die in het Duits-Limburgse grensgebied geloofwaardiger was dan in Noord-Brabant. Deze provincie werd tot een soort achterland van Limburg gemaakt, wat in het geheel niet strookte met het zelfbeeld van de meeste Brabanders, die mogelijk eerder de omgekeerde relatie veronderstelden. Erg succesvol kon het nationaalsocialistische verhaal van de provincie als deel van Frankenland dan ook niet zijn in Noord-Brabant.

De etnoloog Gerard Rooijackers heeft erop gewezen dat juist omdat de culturele verschillen tussen Noord-Brabant en Limburg kleiner zijn dan tussen deze provincies en de andere Nederlandse provincies (met als gemeenschappelijke kenmerken onder meer geloof, tongval en carnaval), er extra behoefte is om zich van elkaar te onderscheiden.⁴² Rooijackers verwijst hierbij naar de filosoof Cornelis Verhoeven (1928-2001), die in navolging van Sigmund Freud stelde dat hoe kleiner de verschillen zijn, des te meer het gewicht van die verschillen wordt ervaren.⁴³

34 Zie het themanummer over *Westforschung* van *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 nr. 2 (2005).

35 Brauer, *Over de grens*, 113.

36 Knotter, 'Na de *Kulturraumforschung*', 235.

37 Knotter, 'Na de *Kulturraumforschung*', 229.

38 Müller, 'Het zogenaamde Frankenland', 53.

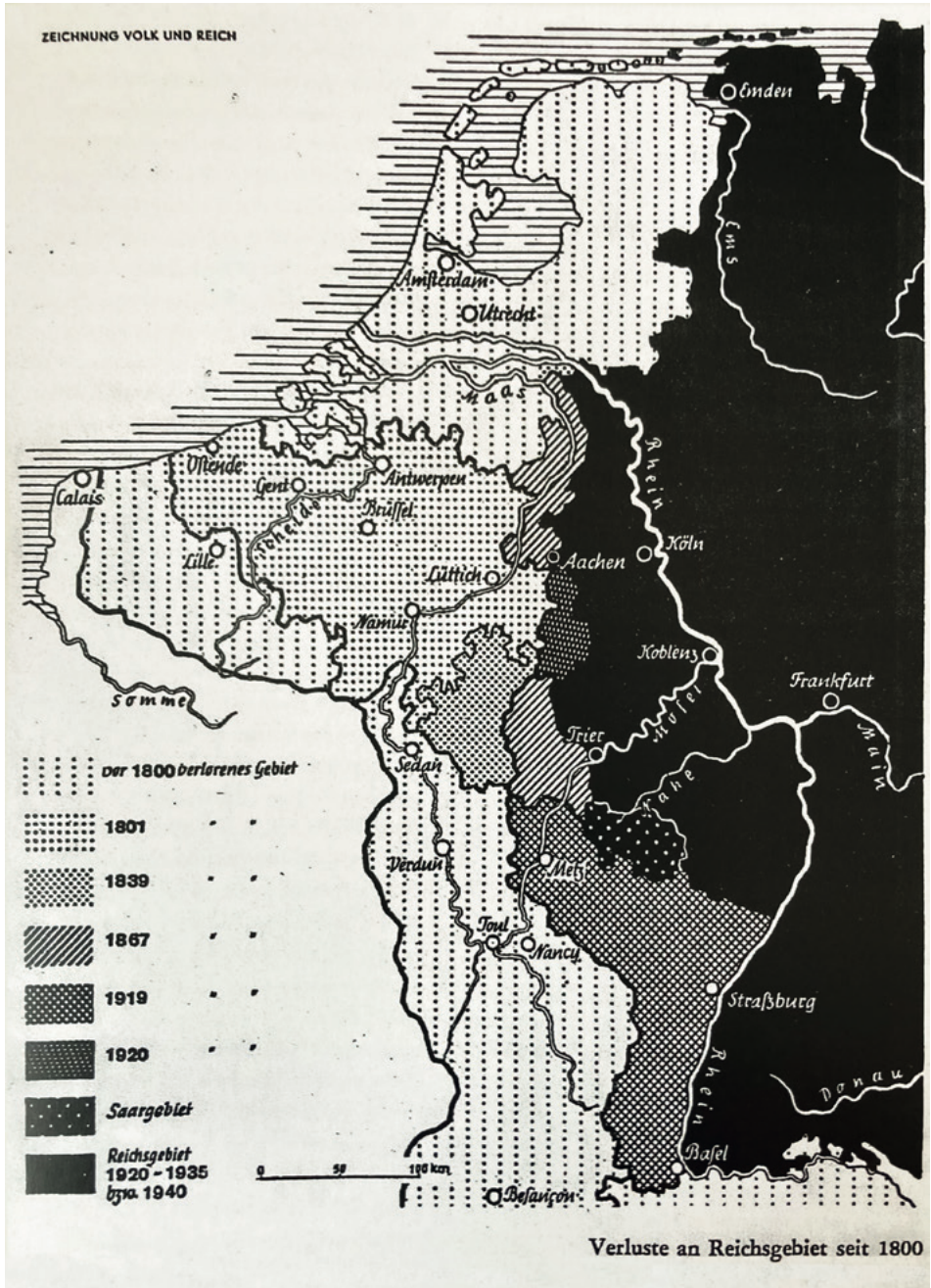
39 Müller, 'Het zogenaamde Frankenland', 54.

40 'VZW Taxandria' op taxandriavzw.be (geraadpleegd 7 december 2025).

41 Brauer, *Over de grens*, 116.

42 Rooijackers, 'De ideologie van het heem', 7. Freud schreef in 1930 over 'het narcisme van de kleine verschillen'.

43 Rooijackers, 'De ideologie van het heem', 7.

Verloren Reichsgebiet sinds 1800. Kaartje uit *Deutschland und der Westraum* (Berlin 1943).

Völkische Kultur, volkscultuur en *Blut und Boden*

Het onderverdelen van mensen in etnisch-geografische groepen was essentieel voor de nationaalsocialisten. *Völkische* auteurs werkten binnen dit etnisch denkkader. Culturele verschillen tussen mensen en volken zouden kunnen worden verklaard door hun etnische afkomst en hun bloed. Ook in de symbolen, ambachtelijke producten en boerenhoeven die onderdeel uitmaken van de cultuur van bepaalde regio's, zag men uitingen van etniciteit. Deze auteurs putten graag uit volksculturele bronnen, waarbij men bijvoorbeeld een verband veronderstelde tussen uiteenlopende zaken als 'volksbiologie' en dialect.⁴⁴ Taalgrenzen worden zo verward met 'etnische' grenzen. In dit *völkische* gedachtegoed wordt 'het heem' (het eigene, de woonomgeving) innig verbonden met het volk en de volkscultuur die er een natuurlijke uiting van zou zijn. De gebruiken van een volk zouden iets zeggen over zijn essentie, zijn onveranderlijke kern, overgeleverd in het erfelijk materiaal. Volkscultuur heeft voor de schrijvers in deze traditie te maken met cultuuroverdracht via de genen, iets waarin destijds veel mensen geloofden. Ook niet-nationaalsocialistische auteurs als de psycholoog Carl Jung (1875-1961) meenden destijds dat overdracht van cultuur deels via de afstamming geschiedde, via overgeërfde oerbeelden en dergelijke.⁴⁵ Het *völkische* sloot aan bij deze etnische benadering van geschiedenis en wordt dan, zoals we zagen, *Volksgeschichte* genoemd.⁴⁶

Volgens nationaalsocialisten was het Duitse volk op onnatuurlijke wijze opgesplitst door begrenzingen die met het toevallige verloop van de geschiedenis te maken hadden en niet met de raciale essentie.⁴⁷ De Nederlanden werden in sommige Duitse historische benaderingen gezien als het strijdtoneel tussen Germaanse en Romaanse cultuur: van de Guldensporenslag, de Tachtigjarige Oorlog en de Franse invasie van 1672 tot het verzet tegen de inlijving door Napoleon.⁴⁸ De tegenstelling Germaans-Romaans was in deze visie natuurlijk, maar het ontstaan van een tussengebied of bufferzone, de Nederlanden, niet per se. De nationaalsocialisten beschouwden dit tussengebied niet als een historisch gegroeide eenheid, waarin Nederland en Vlaanderen op elkaar betrokken waren. Zij zagen niets in het uitdragen van de Groot-Nederlandse gedachte en verwachtten meer heil van een Groot-Germaans verband. De Nederlanden moesten dus geen aparte geografische zone vormen die losstond van het Germaanse broedervolk. Zelfs het zuiden van het voormalige hertogdom Brabant rekende men er niet toe, zoals we al zagen.

Het nationaalsocialistische etnisch-geografische of *völkische* gedachtegoed verbond het regionale en etnische zodoende met denkbeelden over *Blut und Boden*. Dit concept werd voor het eerst geformuleerd in het werk van de cultuurpessimistische intellectueel Oswald Spengler (1880-1936) en in de jaren dertig verder uitgewerkt door de nationaalsocialistische ideoloog Walther Darré (1895-1953).⁴⁹ Deze legitimeerde een racistische agrarische politiek waarin de Germanen natuurlijk verbonden waren met hun grond, in tegenstelling tot de nomadische Joden.⁵⁰ Volkeren waren van nature thuis in een bepaald gebied, waarop ze ook nog aanspraak konden maken als ze er door het verloop van de geschiedenis tijdelijk niet hadden verbleven.

44 Vergelijk Brauer, *Over de grens*, 123 noot 125; Rieter, 'Tussen universele oercultuur en Brabantse volksfantasie'.

45 Noll, *The Jung cult*.

46 Knotter, 'A borderless region', 70.

47 Knotter, 'A borderless region', 71.

48 Knotter, 'A borderless region', 74-75.

49 Spengler, *Untergang des Abendlandes*.

50 'Blut und Boden' op nl.wikipedia.org/wiki/Blut_und_boden (geraadpleegd 27 november 2025).

Volkscultuur in het Nederland van de jaren dertig

Het raciaal-ruimtelijk interpreteren van volkscultuur en heemkunde was niet iets dat voorbehouden was aan de nationaalsocialisten voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het leefde al breder en daar maakte de Duitse bezetter gebruik van na de inval in Nederland. Het ras- of stamdenken in de Nederlandse volkskunde van de jaren dertig sloot via begrippen als ras, stam en volksgeest aan bij de nationaalsocialistische visie.

De overtuiging dat er zoiets bestaat als een *Volksgeist*, een bepaalde essentie van een volk of regio, is niet louter raciaal, het gaat ook om de wisselwerking met klimaat, geschiedenis en omgeving in het ontstaan van nationale en regionale identiteiten.⁵¹ De nationaalsocialisten benadrukten echter de raciale elementen in het denken over een 'volksgeest'. Ook de Nederlandse discussie over identiteit en volk was (en is) niet geheel vrij van raciaal denken. Dit gold niet alleen voor het werk van Jan de Vries, destijds een invloedrijke, maar voor de oorlog nog onverdachte auteur.

In het populariserende, niet expliciet rechtse Nederlandse volkskundige tijdschrift *Eigen volk*, opgericht aan het einde van de jaren twintig, komen tussen 1929 en 1939, volgens een telling met Delpher, de termen 'Germanen' en Germaans(ch) elf keer voor, het Duitse *Germanische* nog achtmaal. Dat is niet overdreven veel. Het tijdschrift heette vanaf 1940 *Ons eigen volk*. In de jaren 1940-1944 zijn er nog vijf verwijzingen naar de Germaanse cultuur, wat toont dat dit blad geen spreekbuis was van de nationaalsocialisten. Wat echter ook opvalt, is dat het blad tijdens de bezetting wel mocht blijven verschijnen. De artikelen in het tijdschrift verschillen onderling in kwaliteit, van degelijk tot 'duimzugerij'.⁵²

Eigen volk werd geredigeerd door de amateur-volkskundige Jan Rasch (1874-1945). In zijn boek *Ons volk* uit 1940 schrijft hij:

Het groote belang van de studie der volkskunde is wel dit, dat wij hierdoor ons een beeld kunnen vormen van het leven onzer voorvaderen in zeer oude tijden. Wij komen dan tot de overtuiging, dat deze 'lage landen aan de zee' eens een deel hebben uitgemaakt van een groot rijk, een Germaansch rijk (...).⁵³

Dit grote rijk zou zich hebben uitgestrekt over het grootste gedeelte van West-Europa, van Noord-Afrika en West-Azië. Rasch vermeldt, in lijn met de toenmalige opvattingen, dat de Franken, Friezen en Saksen woonden in wat later Nederland werd. De Franken gingen het eerst over tot het christendom en onderwierpen de beide andere volkeren en speelden zo een rol in de ont-germanisering.⁵⁴ Deze denkbeelden sloten aan bij de nationaalsocialistische visie op de drie stammen, waarin de Franken het minst Germaans waren. Rasch was weliswaar een dilettant, maar geen nationaalsocialist. Zijn boek laat zien dat denkbeelden over de 'Germaanse' cultuur breder leefden dan alleen in extreemrechtse kringen. De nationaalsocialisten maakten in hun wetenschappelijke propaganda gebruik van wat er al bestond aan beeldvorming en probeerden deze beeldvorming bij te sturen, zodat het denken nog meer in hun straatje paste.

Meer gedegen dan Rasch was de classicus, indo-germanist en geestelijke mgr. prof. dr. Jos Schrijnen (1869-1938), die wordt beschouwd als de eerste wetenschappelijke volkskundige in Nederland. Ook hij koos een raciale insteek en schreef in 1930 in zijn overzichtswerk *Nederlandsche Volkskunde*: 'Het spreekt vanzelf, dat men het type der oorspronkelijke bewoners het zuiverst ten platten lande aantreft. De vermenging met vreemd bloed is het sterkst geweest, en is dit nog, in de groote steden.'⁵⁵ Hij stelt dat het aandeel mensen van 'het blonde

type' wat 'haar, oog en huid' betreft, afneemt naarmate men zuidelijker komt, zowel in Nederland als in Duitsland.⁵⁶ Hij voegt eraan toe: 'uit het hoge percentage van brunetten in de zuidelijke zone van ons land blijkt weer, dat de bewoners van Noord-Brabant, Limburg, zuidoostelijk Gelderland en Zeeland een eenheid vormen, welke geen andere is dan de eenheid van het alpine ras.'⁵⁷ Hij zag de uitwerking hiervan op de volksaard:

De hoofdscheidslijn in karakter en volksaard ligt tussen Noord en Zuid, en met Zuid bedoel ik niet alleen België, maar ook de zuidelijke gedeelten van Nederland. Ook hier openbaart zich krachtig de eenheid van stam, met haar Keltisch-Frankischen ondergrond of inslag. Bedachtzaamheid en bezadigdheid ruimen hier de plaats voor luchthartige zorgeloosheid, die vaak tot laksheid en lichtzinnigheid overslaat. In het Zuiden vindt men meer geestdrift en bezieling, meer durf en ondernemingsgeest, maar ook meer vermetelheid, wispelturigheid en ras getogen zelfvergenoegdheid. Het leven is er meer expansief, de gastvrijheid ruimer, het verkeer gemoedelijker, de toon inniger, de vreugde luidruchtiger, niet zelden leidend tot uitgelatenheid en buitensporig genot.⁵⁸

Ook Schrijnen legt de link met de Franken:

Zoo vormen ook weer de Noord- en Zuidbrabantsche Franken den middelterm tusschen de Frankische kustbewoners en de Limburgsche Ripuarische Franken. Gemoedelijkheid voert bij hen den boventoon, de volksaard is lossier, levendiger in het Zuiden, mogen wij zeggen rumoeriger. Met het Brabantsche type worden de Franken meer gemoedsmenschen, breekt het sanguinisch temperament door. In afzonderlijke hoeven voelen zij zich dan ook niet thuis; steeds scholen zij in dorpen en dorpjes samen op hun uiterst vernip-perd grondgebied.⁵⁹

Voor de Limburgers citeert Schrijnen zijn collega, de in Oudenbosch geboren priester en taalkundige Jac. van Ginneken S.J. (1877-1945):

De Limburgers zowel Zuid als Noord, West als Oost, zijn de Italianen van ons land. Juist als hun oude stamgenooten bij Keulen aan den Rijn, zijn zij lichthartiger en vrolijker, veel beweeglijker, veel veranderlijker, maar ook veel rijker van geest dan de Hollanders niet alleen, maar dan de Noord-Brabanders, Vlamingen en Antwerpenaars bovendien. Zij hebben veel meer met de Luiker Walen gemeen, die even wisselend en vol zijn als zij, met evenveel lust in feesten en optochten, gaarne praten bij een glas zwaar rinsch bier: Lambiek of Maastrichtsch.⁶⁰

51 Storm, 'Regionalism in history'.

52 Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 364.

53 Rasch, *Ons volk*, 11.

54 Rasch, *Ons volk*, 11-12.

55 Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 66.

56 Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 66-67.

57 Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 67.

58 Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 70.

59 Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 72.

60 Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 73.

Hier worden de Limburgers dus eerder in verband gebracht met het Rijnland en het Waalse gebied. In ieder geval zouden ze een andere aard hebben dan de Brabanders. Dat de nationaalsocialisten Noord-Brabant en Limburg samenvoegden in een denkbeeldig Frankenland, was in dit licht niet vol te houden, omdat de Limburgers zich meer op het (zuid)oosten zouden richten en de Brabanders op het Vlaamse zuiden. Het behoeft geen betoog dat de wetenschappelijke basis voor al deze beweringen volkomen ontbreekt.

De grote propagandist van de volkskunde D.J. van der Ven (1891-1973), die samenwerkte met Jan de Vries, maar juist niet met Schrijnen, zag in 1920 de mensen uit het zuiden als 'de ander' wanneer hij zijn lezers toespreekt: 'Wij, dat wil zeggen, de Nederlanders ten Noorden van de Moerdijk, zijn nu eenmaal geen volk, dat den humor en de luidruchtige jolijt cultiveert als kostelijke volkseigenschappen.'⁶¹ Hij spreekt over carnaval in het zuiden als 'het zonnig-blijve vertoon dezer groote menschenkinderen'.⁶² De Brabanders en Limburgers zijn in Van der Vens visie 'één volk, één ziel, één geest!'⁶³ Hij ziet in de zonnige uitgelatenheid van de 'carnavalsfuivers' vooral 'de eigen aard van deze provincialen'. In deze visie past de cultuur van beide provincies juist wel bij elkaar door de gedeelde mentaliteit.

De psycholoog Jan Waterink (1890-1966) beschreef in het door Schrijnens volkskundige concurrent Jan de Vries geredigeerde *Volk van Nederland* (1937) het verschil tussen de noordelijke en zuidelijke volksaard:

In Rooms-Katholieke streken neemt men het leven in het algemeen minder ernstig, minder gebonden. Vandaar dat men in het Zuiden veel meer luchthartige zorgeloosheid vindt dan in het Noorden. Hier werkt ook stellig mee de Alpen-Frankische inslag in het volkskarakter. Maar dit alles staat toch ook niet los van de religieuze richting.⁶⁴

Hier brengt Waterink het volkskarakter in verband met religie en etniciteit, waardoor noorden en zuiden van elkaar zouden verschillen. Religie is in principe niet raciaal getint. Maar hij schrijft ook:

wat de stamverwantschap betreft, vinden wij in Zeeland Saksische en Friesche bloedmenging, die in Brabant en Limburg ontbreekt. Voegen wij daar nu nog bij, dat ook de religieuze richting van de Brabanders en Limburgers steeds die van het Rooms-Katholicisme is geweest, dan laat zich verstaan, dat deze provincies een eigen karaktertype vertoonen. De bedachtzaamheid van het Noorden is hier menigwerf vervangen door een zekere mate van zorgeloosheid. Wij vinden er minder bezadigdheid dan luchthartigheid. Zorgeloosheid wordt licht laksheid. En luchthartigheid kan gemakkelijk tot lichtzinnigheid overslaan.⁶⁵

Deze omschrijving is een echo van Schrijnens visie op het zuiden.

Waterink komt met andere opvallende pseudowetenschappelijke observaties: 'De seniele aftakeling in psychologische zin moge in de groote steden merkbaar zijn, er mogen soms in bepaalde kringen gewoonten en levenshoudingen zich openbaren, die verwant zijn aan een cultureel *dementia senilis*, ons volksleven zelf is nog krachtig.'⁶⁶ Dit is zo omdat in 'eenvoudige kringen van het platteland' de verwording nog niet is opgetreden: 'Immers de mensch van het platteland leeft nog dicht bij de natuur.' Volgens de gereformeerde Waterink loopt het volkskarakter gevaar 'naarmate de bioskoop en de moderne krant meer invloed verkrijgen'.⁶⁷ De stad staat bij Waterink voor verwording. De nationaalsocialisten gingen nog verder en koppelden deze urbane verwording aan raciale bezoedeling.

Volks- en heemkunde in Noord-Brabant

Een geheel andere kijk op raciale (en religieuze) bezoedeling had de organisatie *Brabantia Nostra*, wat 'Brabant aan ons' betekent. Dit was een conservatieve, emancipatoire beweging uit de jaren dertig die ernaar streefde het katholieke Noord-Brabant cultureel en intellectueel te verheffen. Het belangrijkste medium van *Brabantia Nostra* was het tijdschrift met dezelfde naam, dat verscheen tussen 1935 en 1951 in een oplage van op zijn hoogst 1500 exemplaren.⁶⁸

Via een zoekopdracht op Delpher vinden we de termen 'Germanen' en 'Germaans(ch)' vijftien keer terug in verschillende bijdragen in de jaargangen van het tijdschrift *Brabantia Nostra*. Dr. Huub (H.J.J.) van Velthoven (1896-1985) maakt in een artikel uit 1942 gewag van Kelten-Germanen als een 'mengvolk'.⁶⁹ De begrippen 'Franken' en 'Frankisch' komen samen achttienmaal voor. De term 'Willibrord', de vroegmiddeleeuwse missionaris die tijdens de landelijke Willibrordherdenking in 1939 door *Brabantia Nostra* op het schild werd geheven als 'Apostel van Brabant', komt liefst 37 keer terug.⁷⁰ Uiteraard komen de termen 'katholicisme' en 'katholieken' vaak voor: 93 keer, waarmee het belang van dit geloof voor de provincie in de verf wordt gezet. 'Heemkunde' wordt vijftienmaal vermeld, evenals 'volkskunde'. Het tijdschrift *Brabantia Nostra* was niet primair volkskundig of heemkundig georiënteerd, al richtte men in de eerste oorlogsjaren de blik wel in die richting, zoals we zullen zien.

Heemkunde behelst een op het lokale gerichte belangstelling, met name voor geschiedenis, die onder meer via de Limburgse volkskundige Winand Roukens (1896-1974) in Noord-Brabant voet aan de grond kreeg.⁷¹ Roukens had ook kennis van de Duitse heemkundebeweging, de *Heimatkunde*, die in de jaren dertig in ideologisch vaarwater terechtkwam, waarin Roukens zelf niet belandde. Na de oorlog werd hij conservator van het Openluchtmuseum in Arnhem. Het zoeken naar een gedeelde identiteit op basis van belangstelling voor het regionale en lokale kenmerkte de heemkundebeweging, uitmondend in 'heemliefde', die door haar niet onbevooroordeelde liefdesbetuiging meestal niet als wetenschappelijk kan worden getypeerd.⁷² Heemkunde was niet voorbehouden aan Noord-Brabant en Limburg. In Friesland sprak men bijvoorbeeld van *geakunde* en in Zweden van *hembygdskforskning*.⁷³ In het nationaalsocialistische Duitsland werd de *Heimatkunde* ideologisch ingekleurd en heemkundig onderzoek werd gezien als 'een eerste stap om een 'Heimatgefühl' aan te kweken in de naaste omgeving; vanzelf zou men heel Duitsland als *Heimat* ervaren'.⁷⁴ Toch was heemkunde als voedingsbodem voor gemeenschapsgevoel nadrukkelijk niet alleen iets voor nationaalsocialisten. Zo was in Frankrijk het socialistische Volksfront er een pleitbezorger van.⁷⁵

61 Van der Ven, *Neerlands volksleven*, 203.

62 Van der Ven, *Neerlands volksleven*, 203.

63 Van der Ven, *Neerlands volksleven*, 205.

64 Waterink, 'Het Nederlandsche volkskarakter', 33.

65 Waterink, 'Het Nederlandsche volkskarakter', 33-34.

66 Waterink, 'Het Nederlandsche volkskarakter', 27.

67 Waterink, 'Het Nederlandsche volkskarakter', 40.

68 Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*; De Bruijn, *De blik op het Zuiden*, 53.

69 Van Velthoven, 'De bewoners van Noord-Brabant', 165-175.

70 Van Oudheusden, 'Apostel, maar van wie?', 46-48.

71 Nissen, 'Heemkunde tussen ideologie en wetenschap'; Slegers, *Mensen uit de kringen*, 43.

72 De Bruijn, *De blik op het Zuiden*, 50.

73 De Bruijn, *De blik op het Zuiden*, 51.

74 De Jong, *De dirigenten van de herinnering*, 539.

75 De Jong, *De dirigenten van de herinnering*, 540.

Brabantia Nostra 6 nr. 1 (oktober 1940). Omslag Luc van Hoek (1910-1991).

Taxandria. Tijdschrift voor Noord-Brabantsche Geschiedenis en Volkskunde, waarvan tussen 1894 en 1943 vijftig jaargangen verschenen, kunnen we typeren als een heem- en volkskundig tijdschrift. Het moet niet verward worden met het nog altijd verschijnende jaarboek *Taxandria*, dat zich sinds 1903 richt op de geschiedenis, volks- en heemkunde van de Antwerpse Kempen en Turnhout. De Noord-Brabantse tegenhanger was een gedegen, niet bijster toegankelijk tijdschrift, dat werd geredigeerd door de historisch bevlogen pastoor

van Willemstad G.C.A. Juten (1875-1944). Over *Taxandria* schreef de Bergse stadsarchivaris Korneel Sloomans (1900-1992) dat de bijdragen vooral het bronmateriaal aanleverden waarmee andere auteurs een synthese hadden moeten schrijven, die er echter nooit kwam.⁷⁶ *Taxandria* ontstond aan het einde van de negentiende eeuw, toen er nog geen sprake was van een heemkundebeweging, die pas in de jaren dertig van de grond kwam, maar kan wel als een voorloper van deze beweging in de provincie Noord-Brabant worden beschouwd: de titel verwijst naar volkskunde en regionale geschiedenis speelde er een belangrijke rol in. *Taxandria* ging tijdens de bezetting niet over tot samenwerking met de NSB of de bezetter en van veel overlap met *Frankenland* is geen sprake. Wel publiceerde de in Eindhoven werkzame onderwijzer en heemkundige Cor A. Kuysten (1886-1968), die na de oorlog werd veroordeeld wegens zijn sympathie voor de bezetter, eerst in *Taxandria* en later in *Frankenland*.⁷⁷ Hij is ‘een van de voorlopers van de heemkundebeoefening’ in Noord-Brabant genoemd.⁷⁸ Na de Duitse nederlaag was zijn rol in de Brabantse heemkunde zo goed als uitgespeeld.⁷⁹ Hij schreef na de oorlog nog wel enkele artikelen in *Brabants Heem* (1949-2009), het periodiek van de gelijknamige heemkundige koepelorganisatie.⁸⁰

Het tijdschrift *Taxandria* ademt vooral een katholieke interpretatie van het verleden. Nationaalsocialisten vonden dergelijke heemkundebeoefening geen echte heemkunde, omdat deze niet op het Germaanse en het *völkische* was gericht. Over de eveneens katholieke heemkunde in Limburg schreef Hermannus Reydon (1896-1943), die als collaborerend journalist en secretaris-generaal van het nationaalsocialistische Departement van Volksvoorlichting en Kunsten door het verzet werd gedood, in 1941: ‘het gaat bij deze “heemkunde” niet om dit volk tot het erfdeel zijner vaderen terug te voeren, maar om het geloof te handhaven dat het tien tot zestien eeuwen lang is “ingeprent” en “ingeploegd”’, waarmee de katholieke heemkunde voorbijging aan de ‘eigen Germaansche volksaard en cultuur’.⁸¹ In nationaalsocialistische kringen had men weinig waardering voor het ‘uitheemse’ katholicisme dat de kracht van de Germaanse cultuur zou hebben bestreden. Men poogde liever de klok anderhalf millennium terug te zetten door continuïteit met de voorchristelijke periode in Europa te suggereren, voorbijgaand aan het verloop van de geschiedenis.

Taxandria besteedde weinig aandacht aan voorchristelijke Germaanse onderwerpen, die voor iemand als pastoor Juten vast minder interessant waren. De zoektermen ‘Germaan’ en ‘Germanen’ komen volgens Delpher samen viermaal voor. Het laatste nummer van *Taxandria* verscheen in 1943. Pastoor Juten zou een jaar later sterven. Aan de heemkundebeweging, die in Noord-Brabant in de jaren 1940-1941 sterk groeide, wilde Juten niet bijdragen omdat deze niet wetenschappelijk genoeg of te populariserend zou zijn.⁸²

Initiatieven op het terrein van de heemkunde tijdens de bezetting

In de eerste jaren van de bezetting waren er in Nederland verschillende initiatieven op het terrein van de heemkunde, met name in Noord-Brabant: ten eerste de Bond voor Heemkundige Studiekringen, ten tweede de Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde

76 Sloomans, ‘Pastoor Gerardus Juten’, geciteerd door Slegers, *Mensen uit de kringen*, 36.

77 ‘Cor Kuysten’ op www.eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Cor_Kuysten (geraadpleegd 2 december 2025).

78 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 44.

79 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 44-45.

80 Rieter, *Het patina van de tijd*, 394.

81 Reydon, *Wat is heemkunde?*, 85.

82 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 62.

van Brabantia Nostra, en ten derde de nationaalsocialistische Bond voor Heemkunde.⁸³ Uit de eerste, niet-collaborerende bond zou in 1947 de koepelorganisatie en stichting Brabants Heem voortkomen, die nog bestaat. Bezielende kracht was de Alphense pastoor Willem Binck (1882-1971), die niet veel op had met het conservatieve Brabantia Nostra.⁸⁴ Binck kreeg in zijn tijd als kapelaan (1910-1926) de bijnamen ‘de rooie kapelaan’ en ‘de voetbalkapelaan’, omdat hij zich inzette voor de (arbeiders)jeugd en de voetbalsport.⁸⁵

De heemkundeafdeling van Brabantia Nostra, net als Bincks Bond opgericht in 1940, was een concurrent van Bincks organisatie. Voorzitter was de Brabantse taalkundige en dialectkenner Toon (A.A.) Weijnen (1909-2008), die na de Tweede Wereldoorlog hoogleraar werd in Nijmegen. In 1937 in Nijmegen gepromoveerd bij Van Ginneken toonde hij geen bijzondere affiniteit met heemkunde voordat hij bij Brabantia Nostra’s werkgemeenschap betrokken raakte.⁸⁶ Wel had hij al in 1935-1937 over dialect gepubliceerd in *Eigen Volk*. Bij Brabantia Nostra bestond argwaan ten opzichte van de initiatieven van Binck, die men dilettantistisch achtte.⁸⁷

De derde heemkundeorganisatie, de Bond voor Heemkunde, was nationaalsocialistisch. Vanaf 1943 was deze bond gelieerd aan de overkoepelende organisatie met de naam Germaansche Werkgemeenschap, die was voortgekomen uit de Volksche Werkgemeenschap.⁸⁸ Voorzitter van de Bond voor Heemkunde was de botanist Jacob Jeswiet (1879-1960), hoogleraar aan de Landbouwhogeschool van Wageningen.⁸⁹

Door de oprichting van liefst drie overkoepelende heemkundeorganisaties ontstond soms verwarring over de Duits-, Nederlands- dan wel Brabantsgezindheid van de aangesloten heemkundigen. Jan de Vries poogde zonder succes zijn invloed aan te wenden om de organisatie van Brabantia Nostra’s heemkunde-initiatief in nationaalsocialistische richting te sturen.⁹⁰ Uiteindelijk maakte de bezetter een einde aan de verwarring door begin 1942 de organisaties van Binck en Weijnen te ontbinden, zodat slechts de collaborerende Bond overbleef.

Overigens verscheen tussen 1942 en 2009 ook in Vlaanderen een tijdschrift over heemkunde, *Ons Heem*, van het Verbond voor Heemkunde. Pas in 2022 werd deze naam veranderd in Heemkunde Vlaanderen.

De tijdschriften *Hamer* en *Volksche Wacht*

Verbonden met de Volksche, later Germaansche Werkgemeenschap was het blad *Hamer* (1940-1945). Dit tijdschrift was in veel opzichten de tegenhanger van een publicatie als *Taxandria*, bijvoorbeeld doordat het toegankelijker was van inhoud en mooier van uitvoering. *Hamer* had een vrij ruime verspreiding van maximaal 18.500 exemplaren en wilde onder Nederlanders de bewustwording stimuleren aangaande een vermeende wezeneseenheid van de Germaanse volken.⁹¹ Dit probeerde het blad te doen door in te zetten op volkskundig onderzoek, geïllustreerd met veel fotomateriaal. *Hamer* kan als de grotere broer van het tijdschrift *Frankenland* worden beschouwd. Het laatste blad besteedde ook aandacht aan heemkunde, omdat die in het zuiden van Nederland al werd beoefend: in Limburg en Noord-Brabant, precies de provincies die het zogenaamde Frankenland bestreek.

Het tijdschrift *Hamer*, met hoofdredacteur Nico de Haas (1907-1995) en redacteur Gerda Schaap, gaf uiting aan een ‘welhaast religieus verlangen het bewijs te leveren voor een Groot-Germaanse eenheid en bij te dragen aan het behoud en de versterking ervan’.⁹² *Hamer* had een nationaal publiek en zou in 1943 ook in een Vlaamse editie verschijnen. In de illustraties werd de ‘wezeneseenheid en superioriteit van het bodemverbonden Noordras’

Hamer, Midwinternummer 1941.

- 83 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 47-74.
 84 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 50-53; Van Eijck, 'Willem Binck'.
 85 De Bruijn, *De blik op het Zuiden*, 62.
 86 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 66; 'Toon Weijnen' op nl.wikipedia.org/wiki/Toon_Weijnen (geraadpleegd 2 december 2025).
 87 Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*, 292; Slegers, *Mensen uit de kringen*, 49-50.
 88 Schöffers, *Het nationaal-socialistische beeld*, 278.
 89 Slegers, *Mensen uit de kringen*, 70.
 90 Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*, 294-296; Slegers, *Mensen uit de kringen*, 72.
 91 Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 229.
 92 Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 237; 'Hamer (tijdschrift)' op [nl.wikipedia.org/wiki/Hamer_\(tijdschrift\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Hamer_(tijdschrift)) (geraadpleegd 3 december 2025).

beklemtoond.⁹³ De Volksche Werkgemeenschap gaf naast *Hamer* en *Frankenland* (via de suborganisatie 'De Spade') nog een derde tijdschrift uit: *Volksche Wacht* (1940-1944), dat een meer wetenschappelijke doelstelling had en zich richtte op 'rassenkunde, erfgezondheid en de volksche geschiedschrijving'.⁹⁴ Het kwam voort uit het blad *Der Vaderen Erfdeel*, een

NSB-publicatie. Ondanks het eveneens landelijke bereik van *Volksche Wacht* kon *Hamer* op meer populariteit bogen. *Volksche Wacht* publiceerde over volkscultuur, heemkunde en ‘rassenkunde’. Meer dan *Frankenland* was *Volksche Wacht* openlijk nationaalsocialistisch. Het stond onder leiding van Henk Feldmeijer (1910-1945), leider van de Nederlandsche SS.⁹⁵

In nationaalsocialistische kringen was ook de studie naar de zogenoemde ‘sibbe’ belangrijk, de bloedbanden van mensen op lokaal niveau. Aan dat onderwerp werd een apart tijdschrift gewijd: *Sibbe. Maandblad van het Nederlandsch Verbond voor Sibbekunde* (1941-1944), waaraan onder meer de bekende Brabantse volkskundige J.R.W. Sinninghe (1904-1988) bijdroeg.⁹⁶ Eerder is ook al het tijdschrift *Saxo-Frisia* (1939-1944) genoemd, dat zich richtte op de vermeende ‘stam’ van Friezen en Saksen. Van het gedachtegoed van *Saxo-Frisia* kwam het anti-Hollandse element ook terecht in *Frankenland*, zoals we zullen zien.

Het programma van *Frankenland*

De raciale focus van een blad als *Hamer* zien we niet zo opzichtig in het maandblad *Frankenland* (1943-1944), mogelijk omdat men zich in de kring rond het laatste tijdschrift minder zorgen maakte over de raciale of Germaanse zuiverheid van de inwoners van Noord-Brabant en Limburg. De termen ‘ras’ en ‘rassen’ komen volgens Delpher maar zesmaal voor in *Frankenland*, het begrip ‘ruimte’ negenmaal, driemaal als ‘Frankische ruimte’. Germanen/Germaan(sch) zien we zesmaal, net als het woord ‘Duitsch’, wat meer is dan de vier vermeldingen van ‘katholieke(n)’. De begrippen Brabant en Limburg komen in alle nummers voor.

Het tijdschrift werd in een bescheiden oplage gedrukt door de collaborerende N.V. Nieuwe Venlosche Courant. Per nummer kostte het 30 cent; een jaarabonnement kostte drie gulden. Voorzitter van ‘De Spade’, de organisatie achter het blad, was de Sittardse mijnwerker Hubert Bindels (1905-1978).⁹⁷ Hij zette in een programmatisch artikel in het openingsnummer van *Frankenland* de toon voor de volgende nummers:

De ontwikkeling die de laatste tientallen jaren het werk der verschillende stichtingen op het gebied van heemkunde, volkskunde, geschiedenis enz. genomen heeft, toont een bedenkelijk en zeer te betreuren eenzijdigheid. Wij willen niet ontkennen dat veel, zeer veel zelfs gepresteerd is en wij willen ook niet de waarde van het gepresterde in twijfel trekken. Te betreuren alleen is, dat bij alle arbeid die gedaan werd en nog gedaan wordt de verbinding met het volk ontbreekt. Daarom ook is de waarde van alles wat tot op heden op het gebied van de heemkunde gedaan werd slechts betrekkelijk. Immers, welk nut heeft alle nog zoo wetenschappelijk verantwoorde arbeid, als de resultaten niet in dienst gesteld worden van de gemeenschap?⁹⁸

93 Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 230.

94 Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 229.

95 ‘Volksche Wacht’ op nl.wikipedia.org/wiki/Volksche_Wacht (geraadpleegd 3 december 2025).

96 Rieter, ‘Tussen universele oercultuur en Brabantse volksfantasie’.

97 Müller, ‘Het zogenaamde Frankenland’, 81.

98 Bindels, ‘Waarom een Frankische Werkgemeenschap “De Spade”?’, 1.

Volkskunde en heemkunde moeten volgens Bindels ingezet worden ten dienste van de volksgemeenschap, zonder dat die primair politiek bepaald zou moeten zijn. Hij kende deze onderzoeksterreinen een nut toe dat verder moest reiken dan de beperkte wetenschappelijke betekenis. Bindels schrijft:

Wij moeten het volk weer de schoonheid van onze streek, de schoonheid van oude gebruiken en de schoonheid van de volkstaal leeren zien. Wij moeten de mensen zich weer bewust doen worden van hun eigen aard en liefde kweken voor het erfdeel onzer vaders. Het is noodig dat wij werken, hard werken om de historische verbondenheid met den bodem, die ons brood en levensvreugde geeft niet verloren te laten gaan.⁹⁹

In het 'liefde kweken voor het erfdeel onzer vaders' en de 'verbondenheid met den bodem' zien we een uitwerking van de nationaalsocialistische denkbeelden over *Blut und Boden*. Bindels schrijft wel 'historische verbondenheid', wat net iets anders is dan verbondenheid door ras of bloed. Toch laat Bindels geen misverstand bestaan over de raciale insteek en plaatst het Frankenland in een groter verband:

'*De Spade*' heeft de Frankische ruimte als haar arbeidsruimte gekozen in de overtuiging dat het thans niet gaat om enge, kleine belangen alleen, doch dat het kleine pas betekenis krijgt ondergeordend in het groote. Het Frankenland als ruimte in de Germaansche wereld! Zeer veel oude gebruiken, gewoonten en tradities die naast de erfelijke aanleg als volkswaarden doorgegeven zijn van geslacht op geslacht dienen weer hersteld. Er staat uiteindelijk meer op het spel dan alleen het aankweken van den zin voor bloedverwantschap en het handhaven van het streekeigene in een kleine ruimte. Het groote geheel heeft levensbelang bij het vrije, onbelemmerde voortbestaan van het Frankische, Saksische en Friesche karakter en wezen.

In de eerste twee nummers van *Frankenland* valt de gerichtheid op Limburg op. Dat is niet verwonderlijk want de initiatiefnemers kwamen uit deze provincie en bouwden voort op het oudere, meer openlijk nationaalsocialistische Duitstalige blad *Heimat*, dat grensoverschrijdend gericht was op de driehoek Maastricht-Aken-Luik.¹⁰⁰

Bindels bepaalde het programma van *Frankenland* samen met de hoofdredacteur, de jonge Limburger Jacq. Delsing (1915-1957, niet te verwarren met de gelijknamige verzetsman). Deze meldt over het gebied dat bestreken wordt:

Bij het verschijnen van het eerste nummer van het tijdschrift 'Frankenland' is het nuttig uiteen te zetten wat dit Frankenland eigenlijk nu wel is. Nemen we een kaart van Nederland of Europa, dan staat er geen 'Frankenland' op. Is het dan een fictie, een waandenkbeeld? Toch niet. Er was een tijd dat de Germaansche Frankenstam groote deelen van ons land en deelen buiten de tegenwoordige staatsgrenzen veroverde, deze gebieden in kultuur bracht en er zijn stempel op drukte. Tot deze bewering geeft ons de tegenwoordige stand van het wetenschappelijk onderzoek het recht. De mensch immers is niet het product van zijn omgeving, van de factoren die door zijn omgeving op hem inwerken. Integendeel, de mensch is zoo, zooals zijn vaders hun wezen op hem overdroegen.¹⁰¹

Het gaat in de kern dus om een biologische benadering van cultuur en geschiedenis. Het Germaanse of Frankische bloed zou door de aderen van de inwoners van Limburg en Noord-

Brabant stromen. Dit denkbeeld was in lijn met het nationaalsocialistische gedachtegoed. Men appelleerde met het scheppen van een Frankische cultuurgroep aan anti-Hollandse sentimenten in het zuiden van Nederland, zoals men dat ook probeerde met de 'Saksen' in het Oost-Nederland en de 'Friezen' in het noorden.¹⁰²

Impliciet geeft Delsing toe dat Frankenland geografisch en historisch 'een fictie, een waandenkbeeld' is, juist door te benoemen dat hiervan op kaarten geen sprake is. Hij legt een essentiële tekortkoming bloot van het geschiedbeeld van *Frankenland* door te verwijzen naar de Frankische 'vaderen' in plaats van naar omgevingsfactoren. Cultuur en geschiedenis worden immers niet genetisch doorgegeven, maar door contact met de historische omgeving waarin men leeft. Voor een werkelijke connectie met het Frankische erfgoed was sinds de vroege middeleeuwen eenvoudigweg te veel tijd verstreken.

Delsing schrijft in zijn anti-Hollands getinte stuk voorts:

En omdat wij thans weten, dat deze voorvaderen, aan wie we alles te danken hebben, Franken waren, wij dus eigenlijk ook Franken zijn, is de naam van ons tijdschrift zeker passend. Vooral ook, omdat 'Frankenland' meer omvat dan het kleine landschap, de eng begrensde streek, waarin we zelf wonen, Zuid- of Midden-Limburg, Oost- of West-Brabant. Want iedereen heeft het weleens gevoeld en uitgesproken, dat een Limburger, of hij nu uit Belgisch of uit Nederlandsch Limburg is, een Brabander uit Belgisch of Nederlandsch Brabant, doet niets ter zake, een Rijnlander heel goed met elkaar overweg kunnen, en dat niet alleen, maar dat zij eigenlijk hetzelfde zijn, in weerwil van het feit, dat men met een Nederlander, een Belg of een Duitscher te maken kan hebben. Dit grootter verband, deze grootere eenheid wordt treffend uitgedrukt door 'Frankenland'.¹⁰³

Het is volgens Delsing 'geoorloofd om, door den Limburger te beschrijven, het volkskarakter van het geheele Frankische Zuiden te karakteriseeren'. Hier was de wens de vader van de gedachte want het is maar de vraag of 'de' Limburger een algemeen menstype representeert dat samenvalt met dat in Noord-Brabant of Zuid-Gelderland.

Delsing beroept zich op de niet-nationaalsocialistische Duitse wetenschapper en politicus Willy Hellpach (1877-1955):

De volkerenpsycholoog Helpach [sic] constateert in elk volk verschillen tusschen Noord en Zuid en formuleert deze zoo: in het Noorden heeft het verstand en de wil het overwicht, in het Zuiden de fantasie en het gemoed. De mensch van het Zuiden leidt daarom een onbewust bestaan, die van het Noorden een bewust, berekenend. Het Zuiden is instinctief, hartstochtelijk, het Noorden nuchter. De oorzaak zou volgens Helpach in het klimaat liggen.¹⁰⁴

Delsing neemt deze visie over, maar voegt aan de invloed van het klimaat die van het erfelijke bloed toe. Het is een wonderlijke redenering, omdat de cultureel-mentale noord-zuidtegenstelling die volgens Hellpach in ieder land zou bestaan (en waarin zuidelijke gebieden in een bepaald land liggen ten noorden van de noordelijke gebieden van een ander land), niets van doen kan hebben met al dan niet Germaanse erfelijkheid.

99 Bindels, 'Waarom een Frankische Werkgemeenschap "De Spade"?', 1.

100 Müller, 'Het zogenaamde Frankenland', 66.

101 Delsing, 'Frankenland', 3.

102 Beyen, 'A Tribal Trinity', 507.

103 Delsing, 'Frankenland', 3.

104 Delsing, 'Frankenland', 4.

Delsing bepleit dus een grensoverschrijdende oriëntatie, in lijn met de nationaalsocialistische wens om niet zozeer in politieke grenzen maar in grenslanden of raciaal-culturele ruimten te denken, om zo de geesten klaar te maken voor een andere cartografie, los van het Nederlandse geheel.¹⁰⁵ Toch zijn de artikelen in het tijdschrift vooral gewijd aan (Nederlands) Limburg, in mindere mate aan Noord-Brabant en nauwelijks aan het Belgische en Duitse grensland. Dit was anders in het oudere Duitstalige blad *Heimat*.¹⁰⁶ Blijkbaar achtte de redactie van *Frankenland* de geest nog niet rijp voor het kweken van landsgrensoverschrijdende verwantschap.

In het tijdschrift wordt evenmin veel naar de toenmalige politieke realiteit verwezen, zoals het verloop van de oorlog. Die nam in 1943, toen het blad begon te verschijnen, een voor de nationaalsocialisten onvoordelige wending. De namen van Hitler en Himmler komen in het geheel niet voor in *Frankenland* en er is ook geen sprake van een rechtstreekse verwijzing naar de SS of *Ahnenerbe*. Dat zou het blad te opzichtig een pro-Duits orgaan hebben gemaakt. De auteurs richtten zich daarentegen op een heemkundige benadering van het verleden en de volkscultuur.

Opvallend is de benaming van de maanden waarin de nummers van *Frankenland* verschenen, achtereenvolgens wijnmaand (oktober 1943), slachtmaand, wintermaand, louwmaand (januari 1944), sprokkelmaand, lentemaand, grasmaand, bloeiemaand, zomermaand en hooimaand (juli 1944). Deze benamingen sloten aan bij de nationaalsocialistische kijk op het leven volgens de seizoenen op het platteland. Dergelijke aanduidingen van de maanden vinden we ook in het tijdschrift *Volksche Wacht*, waarin wel nadrukkelijk naar *Ahnenerbe* wordt verwezen. Dit maandblad met een landelijk bereik stond dan ook veel dichterbij de SS.¹⁰⁷

Als hoofdredacteur van *Frankenland* schreef Delsing nog in maart 1944, toen de krijgs-kansen duidelijk gekeerd waren en de overwinning van het nationaalsocialisme onzeker was geworden, dat de doelstelling van het tijdschrift is 'de herleving van het Frankische Zuiden uit eigen kracht, een herleving, die een zegen moet zijn voor ons geheele volk'.¹⁰⁸ Hiermee bedoelt hij een nieuw zelfbewustzijn van de zuidelijke provincies, los van het Nederlandse (of 'Hollandse') verband. Nog in het allerlaatste verschenen nummer van het blad, van juli 1944, wijdt Delsing een artikel aan het 'Herlevend Zuiden'. Delsing schrijft erin:

Het mag bij de oplossing van het probleem van het Zuiden niet gaan om macht, noch, als uitvloeisel daarvan, om het vormen van een nieuwen staat. Het mag evenmin gaan om het verkrijgen van een schijnoplossing, die gericht zou zijn tegen de hier verblijvende 'Hollanders'. Zulk een oplossing getuigt slechts van bekrompenheid. Evenmin echter kunnen we ooit genoeg nemen met een schijnoplossing, die het Zuiden zou willen verhollandschen. De onwil van ons volk om zich dit te laten welgevalen, moest voor hen een waarschuwing zijn, die toch nog steeds – bewust of onbewust – deze richting uitwillen, in weerwil van de mislukkingen in heden en verleden. Wat ons bij het zoeken naar een oplossing slechts kan en mag bewegen is de vraag: hoe kan de enorme, thans nog sluimerende of slechts ten halve ontwikkelde volkskracht van dit Zuiden ten volle worden geactiveerd, opdat de volksziel zich in al haar schoonheid kan ontplooiën en niets meer onnodig verloren zal gaan?¹⁰⁹

Hij keert zich duidelijk tegen het 'verhollandschen' van Zuid-Nederland. Grote delen van Limburg waren vroeger Duitstalig geweest en door de mijnindustrie zou er vanaf de negentiende eeuw een proces van *Entdeutschung* zijn opgetreden.¹¹⁰ De Limburgers waren

in feite ‘Volksduitsers’: Duitsers die door ongelukkige historische omstandigheden lang buiten het Duitse Rijk woonden. Hier wreekt zich de Limburg-centrische benadering van het tijdschrift. Voor Noord-Brabant was het immers onmogelijk om van een dergelijk proces van *Entdeutschung* te spreken. Zoals gezegd zagen veel Brabanders meer in het Groot-Nederlandse (overigens ook anti-Hollandse) narratief en de auteurs van *Frankenland* moesten zich in vreemde bochten wringen om Brabant bij de driehoek Aken-Maastricht-Luik te betrekken. Dit lukte nog het best wanneer men schreef over de Peel, die zich immers uitstrekt over delen van beide provincies. Niet alle bijdragen in het blad zijn er volledig mee in lijn, want in de stukken die Noord-Brabant betreffen zien we deels andere accenten.

Inhoudsanalyse van *Frankenland*

Zoals we zagen, stelde Schöffers dat *Frankenland* ‘meest folkloristische babbelijerij’ zou bevatten. Enige aandacht voor de inhoud per nummer is op zijn plaats, om te bezien of dit oordeel hout snijdt en ook om vast te stellen of de aandacht voor Limburg en Noord-Brabant in evenwicht was.

Uit het eerste nummer van *Frankenland* uit ‘wijnmaand’ ofwel oktober 1943, waarin de geciteerde programmatische artikelen van Bindels en Delsing staan, blijkt in ieder geval een duidelijke focus op Limburg. Zo is er een artikel van Th. Peeters over Venlo:

Eerst na den Belgischen Opstand, waar aan de bevolking van de stad in 1830 had deelgenomen, komt Venlo met de huidige provincies Limburg en Brabant in rustiger vaarwater en krijgt het binnen het Nederlandsche staatsverband dezelfde, in den aanvang nog zeer geringe kansen tot een vreedzamer ontplooiing en tot een zekere mate van welvaart, waarbij het zich overigens sterker op het natuurlijke achterland der Duitse industriegebieden gaat oriënteren met zijn opbloeienden tuinbouw dan op het eigen staatsverband.¹¹¹

Deze gerichtheid op het Duitse industriegebied had meer betrekking op Limburg dan op Noord-Brabant.

In een artikel over Limburgse volksgeneeskunde keert Joh. F. Willems zich tegen een volledig rationele benadering van het onderzoeksmateriaal, om zo een ‘synthese van de volksziel’ te bereiken ‘van ons prachtige volk’, getypeerd als ‘bewoners van Frankenland’.¹¹² Bindels schrijft over de negentiende-eeuwse Limburgse literator J.H. Dautzenberg (1808-1869), van wie ook enkele teksten zijn opgenomen: ‘Het leven van Dautzenberg is niet zonder tragiek, zooals dit trouwens meer het geval geweest is met menschen uit de Maasruimte.’¹¹³ Bindels hijst Dautzenberg als een Limburgse dichter op het schild,

gehecht aan en verbonden met zijn geboortegrond. Een dichter, die zijn volk kende en liefhad die verdient in onze kringen gekend en gewaardeerd te worden. Volksche, zich van hun Germaanschen aard bewuste dichters ontbreken ons in deze tijd van vervlak-

105 Müller, ‘Het zogenaamde Frankenland’, 54.

106 Müller, ‘Het zogenaamde Frankenland’, 80-85.

107 ‘Volksche Wacht’ op nl.wikipedia.org/wiki/Volksche_Wacht (geraadpleegd 3 december 2025).

108 Delsing, ‘Aan de afzijdigen’, 143.

109 Delsing, ‘Herlevend Zuiden (slot)’, 255.

110 Müller, ‘Het zogenaamde Frankenland’, 62.

111 Peeters, ‘Bij het zesde eeuwfeest’, 8.

112 Willems, ‘Volksgeneeskunde’, 11.

113 Bindels, ‘Johan Michiel Dautzenberg’, 19.

king maar al te zeer en het blijft steeds een genot voor hen, die land en volk liefhebben, Dautzenberg te beluisteren, wanneer hij onze streken en de eenvoudige lieden, die haar bewonen, bezingt.¹¹⁴

In een artikel over de zowel in Limburg als Noord-Brabant gelegen Peel van de Waalwijkse auteur Martin van den Broek gaat deze zich te buiten aan mooischrijverij:

De Peel. Zwaar en somber ligt Peelland uit gestrekt over een stuk Brabant en Limburg. De zware lucht en de dikke nevels doen troosteloos aan. De wijde, onafzienbaar wijde vlakte heeft iets beklemmends in zich, iets dat bijna beangstigend is door zijn grootheid. De kaarsrechte wegen, beploegd door diepe, kronkelende karsporen schijnen zich te verliezen in de oneindigheid. Zij loopen ver der dan de kim, verder nog dan de plaats waar ook hier hemel en aarde elkaar in broederlijke gemeenschap de hand reiken, hemel en aarde zijn hier verenigd tot iets, wat niets is. Alleen geheimzinnigheid.¹¹⁵

Volledig Brabants getint is in het eerste nummer alleen een gedicht over Oss van de Brabantse dichter Paul Vlemminx (pseudoniem van Ferdinand W. Smulders, 1907-1972).¹¹⁶ Al voor de oorlog in extreemrechts vaarwater beland, werkte hij tijdens de oorlog onder meer voor de gelijkgeschakelde boerenvakvereniging de Landstand en de Centrale Dienst voor Sibbekunde.

Na de oorlog werd hij gearresteerd maar in 1948 buiten vervolging gesteld. Oss was voor hem een beladen onderwerp want Vlemminx had in 1938 als auteur van het tijdschrift *Brabantia Nostra* een anti-Hollands hekel-dicht gepubliceerd dat gericht was tegen de Osse marechaussee, die destijds de beruchte bende van Oss moest bestrijden. Vlemminx werd aangeklaagd wegens belediging en hoorde vier maanden gevangenisstraf tegen zich eisen. De resterende oplage van het bewuste nummer van het tijdschrift werd in beslag genomen.¹¹⁷ Na de oorlog droeg Smulders onder eigen naam bij aan het tijdschrift *Brabants Heem*.¹¹⁸

De Tijd, 14 oktober 1938.

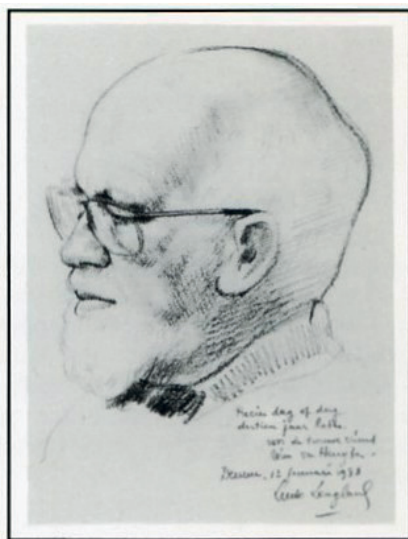
Het tweede nummer van *Frankenland* uit 'slachtmaand' (november) 1943 opent met een tekst van Delsing over heemliefde, waarmee hij Limburgse heemliefde bedoelt. Hij heeft het over '[d]e sfeer van het heem, de Heimat, of zooals wij Limburgers het uitdrukken: ons vaderland'.¹¹⁹ Voor Brabantse lezers bood dit weinig aanknopingspunten. Bindels leverde een bijdrage over de mijnstreek waarin hij tamboert op de vermeende achterstelling van Limburg:

Tot 1911 leefde Limburg in de Middeleeuwen, uitgezonderd een kleine stadskern, die reeds gelegenheid gehad had kennis te maken met den groei van de techniek en de zegeningen van een zoogenaamde beschaving. Limburg was tot dan toe een verwaarloosd Generaliteitsland geweest, waaraan men zich weinig had gestoord.¹²⁰

Joh. F. Willems vervolgde zijn stuk over Limburgse volksgeneeskunde en Jozef Grein schreef over het Limburgse Nieuwstad.¹²¹ De Heerleenaar Rob M.J.H. Delsing (1913-1983), al voor de oorlog NSB-lid en de bekendere broer van Jacq. Delsing, droeg een gedicht over Limburgse hoeven bij.¹²² De uit Venlo afkomstige archivaris Emile J.Th.A.M. van Emstede (1911-1994) gaat in op de geschiedenis van Roermond.¹²³

De Brabantse inbreng beperkt zich in dit tweede nummer tot een gedicht over Maas en Dommel van de Deurnese journalist W.A.M. (Wim) van Heugten (1913-1999), die in de jaren 1941-1944 in het *Nieuwsblad van Deurne* en de *Nieuwe Venlosche Courant* de lezers trachtte te winnen voor de Nieuwe Orde.¹²⁴ Het artikel van redactiesecretaris Louis Verschure stipt aan dat de focus van het blad Limburgs is, maar dat men hoopt dat dit gaat veranderen, opdat voor de Brabanders de Hollandse overheersing niet wordt vervangen door een Limburgse overheersing.¹²⁵

Het derde nummer, uit 'wintermaand' december 1943, heeft inderdaad een meer Brabants karakter. Zo is er een kort stuk van Jan C. van der Aa (1910-1993), NSB-wethouder in Breda, over 'Brabant Frankenland'.¹²⁶ Van der Aa erkent dat '[z]o zoals de Brabander in de eerste plaats zijn verwantschap gevoelt met zijn Vlaamsche Stamverwanten, zoo wijzen de banden van den Limburger in de eerste plaats naar het Rijnland'.¹²⁷ Hij voegt er echter aan toe: 'Ook historische en andere verschillen spelen een rol, doch daarboven uit gaat de eenheid van bloed, de Stamverbondenheid, die maakt, dat wij in den grond eender staan tegenover het leven en zijn uitingen.' Er zijn dus wel verschillen tussen de inwoners van beide provincies, maar dat raakt niet aan de raciale kern.

Bidprentje W.A.M. van Heugten.

114 Bindels, 'Johan Michiel Dautzenberg', 20.

115 Van den Broek, 'Gloeiende mannen', 16.

116 Vlemminx, 'In Oss', 15.

117 'Paul Vlemminx' in *Nederlandse Poëzie Encyclopedie* (2015) op www.nederlandsepoëzie.org/dichters/v/vlemminx.html; 'Ferdinand Wijnand Smulders' op [www.bossche-encyclopedie.nl/personen/smolders,%20ferdinand%20wijnand%20\(1972\).htm](http://www.bossche-encyclopedie.nl/personen/smolders,%20ferdinand%20wijnand%20(1972).htm) (geraadpleegd 3 december 2025).

118 Rieter, *Het patina van de tijd*, 393-394.

119 Delsing, 'Heemliefde', 31.

120 Bindels, 'Iets over geesten', 35.

121 Willems, 'Volksgeneeskunde. Vervolg'; Grein, 'Het dorp Nieuwstad'.

122 Delsing, 'Limburgsche hoeven'; 'Rob Delsing' op nl.wikipedia.org/wiki/Rob_Delsing (geraadpleegd 3 december 2025).

123 Van Emstede, 'Roermond als vesting'; 'Emile van Emstede' op nl.wikipedia.org/wiki/Emile_van_Emstede (geraadpleegd 3 december 2025).

124 Van Heugten, 'Tusschen Maas en Dommel'; 'Wilhelmus Antonius Maria van Heugten' op www.oorlogsslachtoffers.nl/wilhelmus-antonius-maria-van-heugten/ (geraadpleegd 3 december 2025).

125 Verschure, 'Nieuws uit de werkgemeenschap', 54.

126 Bakker, *Gemeentebestuur in oorlogstijd*, 243.

127 Van der Aa, 'Brabant-Frankenland', 61.

De Eindhovense taalkundige en leraar Nederlands Pieter N. Dezaire (1895-1982) gaat in op 'heemdichter' Lodewijk van Woensel (pseudoniem van Louis Th.A. Vrijdag, 1913-1994), mede-eigenaar van een drukkerij in Eindhoven.¹²⁸ Deze dichter is volgens hem 'een echte Brabander'. Vrijdag ontwikkelde in de jaren dertig sympathieën voor het fascisme en het nationaalsocialisme en werd lid van de NSB. Vanwege zijn belangstelling voor beeldende kunst, (familie)geschiedenis, heem- en volkskunde werd hij lid van de in 1938 opgerichte Oudheidkundige Kring in Eindhoven. Ook publiceerde hij in het blad van de Kultuurkamer, *De Schouw*. Op verzoek van de NSB-burgemeester van Eindhoven werd hij in maart 1943 directeur van het Stedelijk Van Abbemuseum en organiseerde hij propagandistische tentoonstellingen.¹²⁹ Als lid van de Frankische Werkgemeenschap 'De Spade' werd hij secretaris van de in januari 1944 gestichte Eindhovense afdeling met tien leden, onder wie de al genoemde Pieter Dezaire en Cor Kuysten en Herman Maas, over wie hierna.

Louis Vrijdag. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven RHCE, Collectie 20096 – 145894.

Nummer 3 bevat ook een stukje van D.A. de Stoppelaar over legenden van Brabant.¹³⁰ Vermeldenswaard is verder een artikel over Venray, gelegen in de Noord-Limburgse grensstreek met Noord-Brabant, van Peelschrijver Herman J.J. Maas (1877-1958). Hij was lid geweest van Zwart (vanaf 1940 Nationaal) Front, de fascistische splinterpartij met wortels in Oisterwijk, die als concurrent van de NSB in december 1941 door de bezetter verboden werd.¹³¹ In een bijdrage over Heusden constateert Martin van den Broek dat dit stadje zowel Brabants als Hollands van karakter is, wat in het licht van de anti-Hollandse context van het blad niet per se een compliment is. Verder is Van den Broek echter positief over deze 'parel van het Zuiden'.¹³²

Nummer 4, verschenen in 'louwmaand' januari 1944, vermeldt expliciet de Bredanaar J.C. van der Aa als redacteur voor Brabant, waarmee de rol van deze provincie wordt geaccentueerd. Eindhovenaar Cor Kuysten, die al de revue passeerde, komt in een bijdrage over folklore in de Kempen en Peelland met de visie dat in het Brabantse land oude Germaanse symbolen en gebruiken zouden resteren:

Het Christendom bracht verandering in de gewoonten en waar het niet slaagde verandering te brengen, paste het, heel verstandig, de oude gebruiken bij den nieuwen toestand aan. Het feest van de vernieuwing van de natuur had zijn oude rechten: het Paaschfeest bracht geestelijke vernieuwing in de opstanding van Christus. De vruchtbaarheidsgodin Freya werd vervangen door de Heilige Moeder Gods. Maar mocht de persoon van Freya verdwijnen, haar symbolen verdwenen niet.¹³³

Pieter Dezaire gaat na zijn eerdere bijdrage over Lodewijk van Woensel nu in op het literaire werk van Herman Maas, die zoals gezegd eerder zelf bijdroeg aan het tijdschrift.¹³⁴ Dit nummer bevat ook een bijdrage in Eindhovens dialect van Lodewijk van Woensel.¹³⁵ Martin van den Broek schrijft in een stuk over het ‘stervend stadje’ Grave: ‘Rustig dommelt het oude Grave aan de boorden van de Maas. De huizen in de smalle straatjes leunen van vermoeidheid tegen elkaar en laten de hoofden hangen, alsof hen ieder oogenblik het laatste leven begeben zal.’¹³⁶

De volgende aflevering, nummer 5 uit ‘sprokkelmaand’ februari 1944, was minder Brabants getint. Spade-voorzitter Bindels stelt dat in een artikel over de ontwikkeling van zijn Frankische Werkgemeenschap dat velen

met schrik [zagen], hoe allengs een algemeene vervlakking den eigen aard op den achtergrond drong. De liefde voor eigen streek, de aanhankelijkheid aan den bodem, waarop men geboren en getogen is, het vasthouden aan oude, waardevolle gebruiken en ‘t volksche vereenigingsleven moesten steeds meer en meer plaats maken voor volksvreemde, geïmporteerde vermaken en zoogenaamde kultureele prestaties.¹³⁷

In dit nummer is veel ruimte ingeruimd voor een rede van professor Kapteyn, voorzitter van de Bond voor Heem- en Volkskunde, die we al tegenkwamen als initiatiefnemer van de stichting Saxo-Frisia en hoofdredacteur van het gelijknamige tijdschrift, dat zich richtte op het oosten en noorden van het land. Hier woonden volgens nationaalsocialistische inzichten meer raszuivere Germanen dan in het zuiden. Ook Friezen en Saksen werden tegenover de inwoners van het westen van het land geplaatst: de Hollanders. Kapteyn verwoordt in *Frankenland* dit anti-Hollandse sentiment:

Straks zal blijken, dat de zgn. hegemonie van Holland achterhaald is, en dat de onverwoestbare volksche substantie in de Friesche, Saksische en Frankische gewesten wel miskend en terneergedrukt, maar geenszins vernietigd kon worden, dat zij naar eigen aard en vermogens hunne plaatsen NAAST Holland: niet méér, maar stellig niet minder, zullen opeischen en verkrijgen.¹³⁸

In het artikel van Joh. F. Willems over carnaval is de focus gericht op Limburg.¹³⁹

Nummer 6 van ‘lentemaand’ maart 1944 heeft weer meer aandacht voor Noord-Brabant, met onder meer een bijdrage van Louis Vrijdag over Museum Kempenland, dat toen gehuisvest was in een zaal van het Eindhovense Van Abbemuseum, waarvan hij directeur was.¹⁴⁰ In *Frankenland* beschreef hij het tentoongestelde, waarmee hij de illusie van een homogene Frankische cultuuruimte doorprikte:

128 Dezaire, ‘Lodewijk van Woensel’; ‘Louis Vrijdag’ op www.eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Louis_Vrijdag (geraadpleegd 3 december 2025).

129 ‘De oorlogsjaren van Abbe-museum’ op www.eindhoven4044.nl/9/Abbemuseum1940-1944.html (geraadpleegd 8 december 2025).

130 De Stoppelaar, ‘Legenden van Brabant’.

131 Maas, ‘Van het Venraysche land’; ‘Herman Maas (journalist)’ op [nl.wikipedia.org/wiki/Herman_Maas_\(journalist\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Herman_Maas_(journalist)) (geraadpleegd 3 december 2025).

132 Van den Broek, ‘Heusden. De parel van het Zuiden’.

133 Kuysten, ‘Folklore in de Kempen en in Peelland’, 91.

134 Dezaire, ‘H.H.J. Maas’.

135 Van Woensel, ‘Van ‘t aauw in ‘t nei’.

136 Van den Broek, ‘Grave. Stervend stadje’, 106.

137 Bindels, ‘De ontwikkeling van de “Spade”’, 116.

138 Kapteyn, ‘De taak der heemkunde’, 124.

139 Willems, ‘Vastelaovend’, 131-135.

140 Vrijdag, ‘Museum Kempenland. Eindhoven’, 158-159.

Eenige schilderijen in olieverf en aquarellen van typische boerderijen uit de omgeving van Eindhoven brengen een fleurige afwisseling in het geheel. Daarnaast geven de uitnemende foto's van Brabantsche typen van Martien Coppens een kijk op het volk van Kempenland. Oude kleederdrachten ontbreken in het Museum niet. Boerenmutsen met poffers, omslagdoeken en kapmantels doen U een blik werpen in de 'garderobe' onzer Brabantsche bevolking.¹⁴¹

Er is ook een duivelssage uit de Kempen van Gee van Es opgenomen.¹⁴² Verder leverde Kuysten een vervolg op zijn artikel over folklore in de Kempen en Peelland.¹⁴³ Bindels vestigt de aandacht op Aken in het Duitse deel van de Frankische cultuurrimte, waarmee de blik over de grens wordt gericht.¹⁴⁴ Jos van Schaveren (1910-2000), tijdens de oorlog auteur van een jeugdboek over de VOC, draagt, in dit verband opvallend, een anti-Hollands stuk bij. Hij stelt over een Hollandse vreemdeling die in het zuiden verblijft: 'Hij ervaart vooral voor het eerst met pijn, hoe deze gewesten met een door niets gerechtvaardigd superioriteitsgevoel vanuit de "Hollandsche" gewesten zijn "bestuurd".'¹⁴⁵

Nummer 7 (april 1944) bevat minder artikelen over Noord-Brabant. Jacq. Delsing begint hier een artikelenserie getiteld 'Herlevend Zuiden', waarin hij ingaat op het achtergestelde Zuiden binnen de 'mythe Nederland' en inspeelt op het anti-Hollandse sentiment dat men onder de lezers veronderstelde.¹⁴⁶ Volgens hem lag er

een diepe tragiek in den vrijheidsstrijd van het Nederlandsche volk tegen Spanje, die tenslotte Holland en de zeven vereenigde provinciën wel de vrijheid en zelfs de onafhankelijkheid bracht, maar die toch geen Nederlandsche natie deed geboren worden. Wij in het Zuiden hebben het bestaan van dit probleem steeds gevoeld, al hebben wij het misschien niet onder woorden kunnen brengen. We hebben het achteruitzetting genoemd, knechting, generaliteit, wanbegrip ten opzichte van het 'donkere Zuiden' en wat niet al meer.¹⁴⁷

De in Duitsland gepromoveerde, Leidse archeoloog Frans C. Bursch (1903-1981), NSB-lid en tijdens de oorlogsjaren directeur van het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, bespreekt Frankische archeologische vondsten en concludeert:

Uit het voorafgaande is wel duidelijk geworden, dat de Frankische bewoning van Limburg, en in mindere mate van Brabant, zeer intensief geweest moet zijn. In tegenstelling met Noordelijke gebieden zijn de gevonden grafvelden zuiver Frankisch, zonder bijmenging met Saksische of andere volkselementen. Eveneens is het duidelijk, dat over de Frankische bewoning van Limburg nog lang niet het laatste woord gesproken kan worden of zijn. Veeleer is het noodzakelijk, met alle kracht verdere vindplaatsen in Limburg op te speuren, ten einde onze kennis omtrent deze zoo belangrijke kultuurperiode te verdiepen. En voor de Brabantsche lezers spreek ik de hoop uit, dat hun provincie den bestaanden achterstand in vondsten ten opzichte van Limburg mag inhalen.¹⁴⁸

Hier zien we opnieuw dat Limburg aan Noord-Brabant ten voorbeeld wordt gesteld, in lijn met de oorspronkelijke achtergrond van het tijdschrift. Bursch zou na de Tweede Wereldoorlog blijven bijdragen aan het tijdschrift *Brabants Heem*.¹⁴⁹

Verder besteedt Joh. F. Willems in dit nummer van *Frankenland* aandacht aan de Germaanse levensboom, een thema dat eerder aansloot bij het Groot-Germaanse gedachtegoed dan bij ideeën over het ‘Frankische’ Noord-Brabant en Limburg.¹⁵⁰

In nummer 8 (‘bloeimaand’ mei 1944) wordt niet langer J.C. van der Aa, maar Louis Vrijdag vermeld als redacteur voor Brabant. Cor Kuysten leverde voor dit nummer een artikel over aardrijkskundige namen rond Eindhoven en D.A. de Stoppelaar over kinderversjes uit de regio Breda.¹⁵¹ Ook schreef Vrijdag onder zijn *nom de plume* van Lodewijk van Woensel een in memoriam voor de Tilburgse dialectdichter pater Piet Heerkens S.V.D. (1897-1944).¹⁵² Jacq. Delsing zette zijn artikelenreeks over het ‘herlevend zuiden’ voort met een anti-Hollands stuk waarin hij zijn mening ventileerde als zou het Hollandse volk ‘een massa [zijn] geworden, een massa, die cultureel aan het verpauperen is door zich blind te staren op het uiterlijke.’¹⁵³

In nummer 9 (‘zomermaand’ juni) vervolgt Delsing zijn artikelenreeks. Hij schrijft over de volksaard van de zuiderling, die zou afwijken van die van mensen boven de Moerdijk:

Is de Hollander als verstandsmensch individualist, een mensch die met en vanuit zijn hart leeft is gemeenschapsmensch. Het gemeenschapsgevoel is in het Zuiden nog sterk, ook al lijdt het veel in dezen oorlog. De Brabander en Limburger hebben de gemeenschap nodig.¹⁵⁴

Delsing spreekt van

een Brabantsche beweging, die zich in ‘Brabantia nostra’ een organisatie schiep. Vooral Knuvelder heeft met zijn Sociografie van het Zuiden “Vanuit Wingewesten” veel inzicht gebracht in de problemen, die de heropstanding van het Zuiden raken. ‘Brabantia nostra’ ving de jonge geestdrift op van allen, die het Brabantsche hart weer wilden doen kloppen. En bijna zou vanuit een beweging als ‘Brabantia nostra’ een nieuw Midden-Nederlandsch (zooals Prof. Gerretson het noemde) besef (de beide Brabanden omvattend) zijn gegroeid, indien de beweging zich niet aan een bestaande politieke partij had gekoppeld.¹⁵⁵

141 Vrijdag, ‘Museum Kempenland. Eindhoven’, 159.

142 Van Es, ‘De tragiek’, 150-152.

143 Kuysten, ‘Folklore in de Kempen. Vervolg’.

144 Bindels, ‘Frankische kultuurmonumenten’, 144-145.

145 Van Schaveren, ‘Een “vreemde” komt’, 146. Zijn jeugdboek: *Een jongen vaart het leven in*.

146 Delsing, ‘Herlevend Zuiden i’.

147 Delsing, ‘Herlevend Zuiden ii’, 172.

148 Bursch, ‘De Franken in Frankenland’, 179.

149 Rieter, *Het patina van de tijd*, 399.

150 Willems, ‘De levensboom’, 180-186.

151 Kuysten, ‘Beschouwingen over aardrijkskundige namen’; De Stoppelaar, ‘Kinderversjes uit Breda’.

152 Van Woensel, ‘In memoriam Piet Heerkens’.

153 Delsing, ‘Herlevend Zuiden ii’, 202.

154 Delsing, ‘Herlevend Zuiden iii’, 228.

155 Delsing, ‘Herlevend Zuiden iii’, 230.

156 Knuvelder, *Vanuit wingewesten*.

157 ‘Verklaring van de redactie’, *Brabantia Nostra* 6 nr. 10 (1941) 292.

158 Dekker, ‘Ideologie en volkscultuur’, 43.

159 Van Woensel, ‘t Zat Herremenieke’.

Hiermee bedoelde Delsing de Rooms-Katholieke Staatspartij, waarvoor hij als nationaalsocialist weinig sympathie voelde. De genoemde Gerard P.M. Knuvelde (1902-1982) was, naast 'import-Brabander', een conservatieve neerlandicus en literatuurhistoricus, die met zijn boek *Vanuit wingewesten* uit 1930 veel stof deed opwaaien.¹⁵⁶ De historicus, politicus en Utrechts hoogleraar F.C. (Carel) Gerretson (1884-1958) manifesteerde zich als een rechtse voorstander van de Groot-Nederlandse gedachte. Brabantia Nostra werd, zoals we zagen, in februari 1942 ontbonden omdat de beweging zich niet wilde aansluiten bij de Kultuurkamer. Na de Duitse nederlaag hervatte ze haar werk, zonder dat dit nog tot veel wapenfeiten leidde. Brabantia Nostra werd in de schoenen geschoven dat het Groot-Nederlands gericht zou zijn, al had de redactie van het gelijknamige tijdschrift al in 1941 verklaard 'dat Brabantia Nostra zich met generlei Zuid-Nederlandsche of Groot-Nederlandse staatkundige ambitie heeft bezig gehouden of bezig houdt'.¹⁵⁷ Dit was verstandig aangezien het Duitse gezag, zoals we al zagen, de Groot-Nederlandse gedachte niet steunde. Daarom was het strategisch hiermee niet langer geassocieerd te worden. Voor de oorlog waren ook de NSB en het fascistische Zwart Front Groot-Nederlands geweest.¹⁵⁸

De Brabantse bijdragen in het negende nummer van *Frankenland* omvatten onder meer een tekst in het Eindhovens dialect van Lodewijk van Woensel:

Wie bij ons mèr 'n klein bietje bekend is, die hee toch wel ooit van 't zat hërremenieke geheard, messchien hee-t-ie 't wel es heure speulen ók. 't Zat hërremenieke zaat an ders zu mèr in 'nen uithoek van 't Kempenland, krèk tege de grens van Peelland aan. Hoe 't an zennen naom gekommen is, dè wete w'allang nie mir, al kanne we 'r wel nao raoje.¹⁵⁹

Peelschrijver Herman Maas leverde een bijdrage over het Noord-Limburgs volksleven¹⁶⁰ en journalist Wim van Heugten dichtte over Brabant:

Ons Brabant ligt niet dood,
spijts allen, die nog slapen.
De leeuw waakt in zijn wapen
en wijkt voor ramp noch nood.¹⁶¹

Opvallend is hier de focus op de Brabantse leeuw, wat een historisch andere gerichtheid verraad dan die op een zogenaamd Frankenland.

In het door de oorlogsfeiten afdgewongen slotnummer 10 uit 'hooimaand' juli 1944 staat een poëtische tekst over 'de middagrust in den zomer' van dezelfde Van Heugten, die gezien het verloop van de oorlog in 1944 wereldvreemd overkomt:

De achterdeur, in 't lommer van de boomen, staat open waar de zomerzon fel brandt en in de middagrust ligt wijdt het land in loome stilte zorgeloos te droomen. Er zoemen vliegen om de etensborden, die na het maal nog op de tafel staan. Kijk, op den dorpel vraagt de forsche haan waarom zijn hennen niet gevoederd worden. De klok tikt strak. Slechts heel ver tinkt een hamer bij 't haren van een bot gemaaide zeis. In 't schelfthooi snorkt de boer, een schorre wijs. Zijn vrouw slaapt daar, in 't bed der koele kamer. De jonge knecht is in den hof geslopen en luiert, barvoets en zonder jas, de pet in de oogen, in het hooge gras. Straks gaat hij moeren in de waterlopen. Waar zijn de rakkers nu, die altijd stoeien? Verlaten ligt het erf met stal en weg. Log, in den schaduw van een vlieren heg, herkauwen in de wei de bonte koeien.¹⁶²

Het nummer bevat ook de laatste aflevering van Delsings reeks over het 'Herlevend Zuiden'. De krijgskansen waren definitief gekeerd, het zuiden was bijna bevrijd, maar Delsing bleef tegen beter weten in een andere mening toegedaan over de toekomst:

Al de goede eigenschappen van ons Frankisch volksdeel moeten ten volle tot ontwikkeling kunnen komen: de bruisende vitaliteit van het Zuiden, zijn geestdrift, zijn energie, zijn werklust en werkkraft, zijn kunstzinnigheid, zijn gezond conservatisme, zijn teere vroomheid, zijn charme en zwier, dit alles is tot veel meer, tot veel grootere en grootschere dingen in staat dan thans. Dit Herlevend Zuiden is geen droom meer. Want het leeft in de harten van ons allen. Onbewust misschien. Maar het leeft. En bewust en wilskrachtig leeft het in de harten van hen, die elkaar gevonden hebben in 'De Spade'.

Conclusie

Schöffers omschrijving van de inhoud van *Frankenland* als 'meest folkloristische babbelarijen' is cru en dekt, los van het oordeel over folklore dat eruit spreekt, in ieder geval niet de lading van het tijdschrift. Het blad was, zoals ook Schöffers aangeeft, anti-Hollands getoonzet. De redactie ging verder uit van de invloed van het erfelijke bloed op de heem- en volkskunde. Deze beide aspecten pasten in de nationaalsocialistische benadering van de Nederlandse situatie: door een focus op andere territoriale bindingen dan de exclusieve focus op Holland wilde men de geesten klaarmaken voor een andere opvatting over de territoriale ruimte, een die Groot-Germaans georiënteerd was en zo paste in de raciale visie op geschiedenis, cultuur en samenleving.

Het blad *Frankenland* bestond kort en richtte zich aanvankelijk meer op Limburg dan op Noord-Brabant. Later, vanaf het derde nummer, poogde men ook Brabantse auteurs en lezers aan het tijdschrift te binden. Het geografische concept Frankenland was een opzichtige constructie en er waren, zoals we zagen, ook met het nationaalsocialisme sympathiserende auteurs, zoals Jan de Vries, die het narratief over de Friese, Saksische en Frankische oorsprong van het Germaanse Nederland niet onderschreven. Het betrekken van Brabantse auteurs als Louis Vrijdag, Jan C. van der Aa, Pieter Dezaire, Cor Kuysten en Wim van Heugten bij het tijdschrift kon niet maskeren of compenseren dat de geografische fictie Frankenland misschien wel betrekking had op Limburg, maar zeker niet op Noord-Brabant.

Het blad ontsproot aan de nationaalsocialistische belangstelling voor volkskunde en heemkunde en sloot aan bij de Duitse *Westforschung*, waarin men liever over 'grensgebieden' sprak dan over grenzen, om zo uiteindelijk te komen tot een aanpassing van de bestaande grenzen. Hiertoe was het in het leven roepen van een zogenaamde Frankische cultuurruimte een middel. Het ging om een verzinsel, dat niet veel te maken had met de manier waarop de geschiedenis zich in de voorgaande eeuwen had ontwikkeld. Heemkunde en volkskunde zijn in dit licht geen onschuldige onderzoeksvelden omdat ze werden ingezet om een mentaliteitsverandering teweeg te brengen, eerder dan om bij te dragen aan kennisvermeerdering.

160 Maas, 'Schetsen uit het Noord-Limburgsche leven'.

161 Van Heugten, 'Ons Brabant'.

162 Van Heugten, 'Middagrust in den zomer'.

163 De Rooy, 'In oude en nieuwe vormen verpakte illusies'.

Zo was de belangstelling voor volks- en heemkunde niet alleen een onderdeel van de *Blut-und-Boden*-ideologie, maar ook een instrument van de machtsstrategie van de nazi's. De belangstelling van de nationaalsocialisten voor deze expertisevelden was dus tweeledig: ze kwam voort uit hun ideologische, racistische kernwaarden en was daarnaast nuttig als cultureel politiek element. Machtsverwerving en ideologie zijn natuurlijk moeilijk van elkaar te onderscheiden wanneer men het nationaalsocialisme bestudeert. Wellicht was iemand als Heinrich Himmler werkelijk geboeid door een racistische interpretatie van volkskunde en aanverwante velden, terwijl Hitler een pure machtspoliticus was.

De Zuid-Nederlandse heemkundigen en dichters die in *Frankenland* schreven, lieten zich voor het nationaalsocialistische karretje spannen. De denkbeelden die in het blad werden uiteengezet, waren van de aanvang af meer afgestemd op Limburg dan op Noord-Brabant. Het zou nog niet zo eenvoudig zijn geweest de geografische aanduiding 'Frankenland' te planten in de geesten en harten van de Brabanders wanneer de nationaalsocialisten zouden hebben gewonnen, omdat een dergelijke aanduiding in het geheel niet past(e) in het Brabantse zelfbeeld, waarin men niet na Limburg de tweede viool wilde spelen.

Na een Duitse overwinning zou het geschiedbeeld niet Groot-Nederlands en al helemaal niet Klein-Nederlands (Hollands) georiënteerd zijn geweest, eerder Groot-Germaans. Als geografische regio zou Frankenland mogelijk een rol zijn blijven spelen, al zagen sommige nationaalsocialisten de Franken ook als een minder soort Germanen. Het is speculeren over de vraag wat het cultuurpolitieke beleid van de nationaalsocialisten zou zijn geweest als zij zouden hebben gewonnen. Misschien waren zij wel overgegaan tot achterstelling of zelfs vervolging van de niet zuiver Germaanse Zuid-Nederlanders. Wanneer eenmaal de route is ingezet van steeds escalerend extremisme dat geen krachtige weerstand meer ondervindt, is alles denkbaar.

De begrippen volkskunde en heemkunde zouden na een nationaalsocialistische overwinning een andere betekenis hebben gekregen dan ze thans hebben. Er zou een volledige koppeling zijn gelegd met het *völkische* gedachtegoed, waarin het belang en de cultuur van de raciaal afgebakende, 'arische' en Germaanse *Volksgemeinschaft* voor alles ging. Of een tijdschrift als *Frankenland* daarin een rol had kunnen spelen, blijft ongewis, zoals per definitie voor alle *what-if*-historie geldt. Toch is het stellen van *what-if*-vragen relevant om los te komen van een finalistische visie op het verloop van de geschiedenis: de historische situatie zoals die nu bestaat, is niet vanzelfsprekend, eerder afhankelijk van een opeenvolging van toevalligheden, en staat ook niet voor de toekomst vast.

In werkelijkheid, na de geallieerde overwinning in 1945, waren de begrippen volkskunde en heemkunde besmet geraakt omdat de nationaalsocialisten er zo gretig gebruik van hadden gemaakt. Deze disciplines hebben de gevolgen lang ondervonden, terwijl ze, volledig los van de volkse of raciale ideologie, kunnen bijdragen aan een *sense of place* en inzicht kunnen bieden in de cultuur van het dagelijks leven en de betekenisgeving hiervan.¹⁶³ Het feit dat de artikelen in *Frankenland* geplaatst werden in een anti-Hollandse en *völkische* context, laat echter zien dat de inzichten uit deze disciplines ook als instrumenten van ideologisch bepaalde cultuurpolitiek en als machtsmiddel konden worden ingezet.

Literatuur

- Aa, J.C. van der, 'Brabant-Frankenland', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 3 (december 1943) 61.
- 'Ahnenerbe' op nl.wikipedia.org/wiki/Ahnenerbe (geraadpleegd 4 december 2025).
- Altena, N., *In 'waardigen nationalen geest'. Het Nederlandse middelbaar onderwijs tijdens de Duitse bezetting 1940-1945* (dissertatie Universiteit van Amsterdam 2025).
- Bakker, J., *Gemeentebestuur in oorlogstijd. De stedelijke overheid van Breda onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2011).
- Beyen, M., 'A Tribal Trinity: The Rise and Fall of the Franks, the Frisians and the Saxons in the Historical Consciousness of the Netherlands since 1850', *European History Quarterly* 30 nr. 4 (2000) 493-532.
- Bijsterveld, A.-J., *Naar indicatoren voor regionale samenhang. De bijdrage van landschaps- en cultuurgeschiedenis* (s'Hertogenbosch 2014).
- Bijsterveld, A.-J., en H. (J.A.) Mol, 'All history is local history. Een pleidooi voor glocalisering van lokale en regionale geschiedenis', *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 63 (2018) 16-41.
- Bindels, H., 'Waarom een Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 1 (oktober 1943) 1-2.
- Bindels, H., 'Johan Michiel Dautzenberg. Een Limburgse dichter', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 1 (oktober 1943) 19-20.
- Bindels, H., 'Iets over geesten en spoken in de mijnen', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 35-39.
- Bindels, H., 'De ontwikkeling van "De Spade"', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 5 (februari 1944) 116-118.
- Bindels, H., 'Frankische kultuurmonumenten', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 6 (maart 1944) 144-145.
- 'Blut und Boden' op nl.wikipedia.org/wiki/Blut_und_boden (geraadpleegd 27 november 2025).
- Brauer, J.L.M., *Over de grens. De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio's, 1930-1940* (Amsterdam 2022).
- Broek, M. van den, 'Gloeiende mannen en witte wijven in de Peel', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 1 (oktober 1943) 16-18.
- Broek, M. van den, 'Heusden. De parel van het Zuiden', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 3 (december 1943) 79-82.
- Broek, M. van den, 'Grave. Stervend stadje aan de Maas', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 4 (januari 1944) 106-109.
- Bruijn, J. de, *De blik op het Zuiden. Het heem van Hein Mandos & Miep Mandos-Van de Pol 1907-1996* (Alphen aan de Maas 2006).
- Bursch, F.C., 'De Franken in Frankenland', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 7 (april 1944) 177-179.
- 'Cor Kuysten' op www.eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Cor_Kuysten (geraadpleegd 2 december 2025).
- 'De oorlogsjaren van Abbe-museum' op www.eindhoven4044.nl/9/Abbemuseum1940-1944.html (geraadpleegd 8 december 2025).
- Dekker, T., 'Ideologie en volkscultuur ont koppeld: een geschiedenis van de Nederlandse volkskunde' in: idem, H. Roodenburg en G. Rooijackers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000) 13-65.
- Dekker, T., *De Nederlandse volkskunde. De verwetenschappelijking van een emotionele belangstelling* (Amsterdam 2002).
- Delsing, J., 'Frankenland', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 1 (oktober 1943) 3-6.
- Delsing, J., 'Heemliefde' *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 31-32.
- Delsing, J., 'Aan de afzijdigen', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 6 (maart 1944), 143.
- Delsing, J., 'Herlevend Zuiden I', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 7 (april 1944) 171-172.
- Delsing, J., 'Herlevend Zuiden II', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 8 (mei 1944) 199-202.
- Delsing, J., 'Herlevend Zuiden III', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 9 (juni 1944) 228-230.
- Delsing, J., 'Herlevend Zuiden (slot)', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 10 (juli 1944) 255-257.
- Delsing, R., 'Limburgsche hoeven', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 49.
- 'Der VADEREN Erfdeel' op nl.wikipedia.org/wiki/Der_Vaderen_Erfdeel (geraadpleegd 3 december 2025).
- 'Deutschlandlied' op en.wikipedia.org/wiki/Deutschlandlied (geraadpleegd 27 november 2025).
- Dezaire, P., 'Lodewijk van Woensel. Een heemdichter', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 3 (december 1943) 65-70.
- Dezaire, P., 'H.H.J. Maas. Waarheid-zegger in een verleurende eeuw', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 4 (januari 1944) 98-105.
- Dunk, Th. von der, *Buren? Een alternatieve geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2005).
- Eickhoff, M., 'De "geest" van de hunebedbouwers. De Nederlandse prehistorie in wetenschap en propaganda' in: idem, B. Henkes en F. van Vree (red.), *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950* (Zutphen 2000) 32-61.
- Eickhoff, M., 'Intenties en effecten van de Westforschung. Commentaar bij de bijdrage van Marnix Beyen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) 202-206.

- Eijck, J. van, 'Willem Binck. Priester, archeoloog, heemkundige' op www.brabantserfgoed.nl/personen/b/binck-willem (geraadpleegd 2 december 2025).
- 'Emile van Emstede' op nl.wikipedia.org/wiki/Emile_van_Emstede (geraadpleegd 3 december 2025).
- Emstede, E. van, 'Roermond als vesting in het verleden', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 50-53.
- Es, G. van, 'De tragiek van den rossen blauwer. Een duivelsage uit de Kempen', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 6 (maart 1944) 148-152.
- 'Ferdinand Wijnand Smulders' op [www.bosscie-encyclopedie.nl/personen/smulders,%20ferdinand%20wijnand%20\(1972\).htm](http://www.bosscie-encyclopedie.nl/personen/smulders,%20ferdinand%20wijnand%20(1972).htm) (geraadpleegd 3 december 2025).
- 'Gauleiter' op en.wikipedia.org/wiki/Gauleiter (geraadpleegd 27 november 2025).
- Geary, P., *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe* (Princeton 2003).
- Ginkel, R. van, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Den Haag 1999).
- Grein, J., 'Het dorp Nieuwstad. Vroeger een Geldersche stad', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 45-48.
- 'Hamer (tijdschrift)' op [nl.wikipedia.org/wiki/Hamer_\(tijdschrift\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Hamer_(tijdschrift)) (geraadpleegd 3 december 2025).
- Heemskerck Düker, W.F. van, en H.J. van Houten, *Zinnebeelden in Nederland* (Den Haag 1940; vierde druk Amsterdam Haag 1944).
- Henkes, B., *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005).
- 'Herman Maas (journalist)' op [nl.wikipedia.org/wiki/Herman_Maas_\(journalist\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Herman_Maas_(journalist)) (geraadpleegd 3 december 2025).
- Heugten, W.A.M. van, 'Tusschen Maas en Dommel', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 55.
- Heugten, W.A.M. van, 'Ons Brabant wordt weer groot', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 9 (juni 1944) 246.
- Heugten, W.A.M. van, 'Middagrust in den Zomer', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 10 (juli 1944) 262.
- Hopkin, D., 'Regionalism and folklore', in: X.M. Núñez Seixas en E. Storm (red.), *Regionalism and Modern Europe. Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day* (London etc. 2019) 43-64.
- In 't Veld, N., *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven. 1935-1945 Deel 1* (Den Haag 1976).
- 'Johannes Marie Neele Kapteyn' op nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Marie_Neele_Kapteyn (geraadpleegd 3 december 2025).
- Jong, A. de, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001).
- Kapteyn, J.M.N., 'De taak der heemkunde. Een losgeslagen menschengemeenschap verankeren', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 5 (februari 1944) 119-125.
- Knotter, A., 'Na de Kulturraumforschung. Oude en nieuwe concepten in de grensoverschrijdende regionale geschiedschrijving', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) 227-246 <https://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/tvg/?page=232&source=118>.
- Knotter, A., 'A borderless region? Nazi-German Westforschung and the German-Dutch-Belgian borderland.' *Journal of borderland studies* 23 no. 1 (2011) 69-84 (online 21 november 2011).
- Knuvelde, G., *Vanuit wingewesten. Een sociografie van het zuiden* (Hilversum 1930).
- Kuysten, C., 'Folklore in de Kempen en in Peelland', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 4 (januari 1944) 91-95.
- Kuysten, C., 'Folklore in de Kempen en in Peelland. Vervolg' *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 6 (maart 1944) 160-164.
- Kuysten, C., 'Beschouwingen over aardrijkskundige namen in Eindhoven en omgeving', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 8 (mei 1944) 205-207.
- Leerssen, J., *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen 2006; tweede druk 2011).
- 'Louis Vrijdag' op www.eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Louis_Vrijdag (geraadpleegd 3 december 2025).
- Maas, H.H.J., 'Van het Venraysche land. Uit het leven van de taal. Oude gebruiken', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 3 (december 1943) 74-78.
- Maas, H.H.J., 'Schetsen uit het Noord-Limburgsche leven', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 9 (juni 1944) 239-244.
- Müller, Th., 'Het zogenaamde Frankenland. Nationaal-socialistische voorlopers van een grensoverschrijdende Euregionale identiteitspolitiek, 1933-1945', *Studies over de socialeconomische geschiedenis van Limburg* 48 (2003) 52-91.
- Nissen, P., 'Heemkunde tussen ideologie en wetenschap', *Brabants Heem* 49 (1997) 1-8.
- Noll, R., *The Jung cult. Origins of a charismatic movement* (Londen 1996).
- Oudheusden, J.L.G. van, *Brabantia Nostra. Een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner' leven, 1935-1951* (Tilburg 1990).
- Oudheusden, J.[A.F.M.] van, 'Apostel, maar van wie?' in: idem, *Verhalen van Brabant. Geschiedenis en erfgoed in tien tijdvakken* (Zwolle 2011) 38-49.
- 'Paul Vlemminx' in: *Nederlandse Poëzie Encyclopedie* (2015) op www.nederlandsepoezie.org/dichters/v/vlemminx.html (geraadpleegd 3 december 2025).
- Peeters, Th., 'Bij het zesde eeuwfeest van Venlo', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 1 (oktober 1943) 6-10.

- Rasch, J., *Ons volk. Een Nederlandsche volkskunde* (Lochem [1940]).
- Reydon, H., *Wat is heemkunde?* (Den Haag 1941; tweede druk Amsterdam 1944).
- Rieter, O., *Het patina van de tijd. Vormen en functies van hendaagse nostalgie en nostalgisering in Noord-Brabant* (Tilburg 2018).
- Rieter, O., 'Tussen universele oercultuur en Brabantse volksfantasie. Noord-Brabantse visies op volkscultuur tijdens de bezetting: Hendrik Wiegersma en Jacques Sinninghe' op www.brabantserfgoed.nl/page/16189/tussen-universele-oercultuur-en-brabantse-volksfantasie (geraadpleegd 27 november 2025).
- 'Rob Delsing' op nl.wikipedia.org/wiki/Rob_Delsing (geraadpleegd 3 december 2025).
- Rooijakkers, G., *Mensen en dingen. Betekenissen van materiële cultuur* (Amsterdam 1993).
- Rooijakkers, G., 'De ideologie van het heem' in: C. van der Borgt, A. Hermans en H. Jacobs (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996) 5-27.
- Rooy, P. de, 'In oude en nieuwe vormen verpakte illusies. Naar aanleiding van enkele recente studies over de geschiedenis van de volkskunde in Nederland', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 118 (2003) 193-205.
- 'Saxo-Frisia' op www.geheugenvandrenthe.nl/saxo-frisia (geraadpleegd 27 november 2025).
- 'Saxo-Frisia (stichting)' op [nl.wikipedia.org/wiki/Saxo-Frisia_\(stichting\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Saxo-Frisia_(stichting)) (geraadpleegd 27 november 2025).
- Schaap, G., 'Nederlandsche volks- en ambachtscunst' in: J. de Vries (red.), *Volk van Nederland* (eerste druk Amsterdam 1937; derde druk Amsterdam 1943).
- Schaveren, J. van, *Een jongen vaart het leven in. Jeugdroman uit den tijd van de compagnie* (Hoorl [1943]).
- Schaveren, J. van, 'Een "vreemde" komt naar het Zuiden', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 6 (maart 1944) 146-147.
- Schöffner, I., *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht 1956; herdruk 1978).
- Schrijnen, J., *Nederlandsche volkskunde* (2 dln.; Zutphen 1915-1916; tweede druk Zutphen 1930-1933).
- Slegers, C., *Mensen uit de kringen van Brabants Heem. Heemkundebeoefening in Noord-Brabant* (Zaltbommel 2004).
- Slootmans, C., 'Pastoor Gerardus Juten', *Handelingen 1944-1947, Provinciaal Genootschap* (Den Bosch 1948) 96-105.
- Spengler, O., *Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (2 bdn.; Wenen en München 1918-1922).
- Stoppelaar, D.A. de, 'Legenden van Brabant', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 3 (december 1943) 70-71.
- Stoppelaar, D.A. de, 'Kinderversjes uit Breda van een eeuw geleden', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 8 (mei 1944) 216-217.
- Storm, E., 'Regionalism in history, 1890-1945. The cultural approach', *European History Quarterly* 33 nr. 2 (2003) 251-267; DOI: doi.org/10.1177/0265691403033.
- Tjapkema, T., *Wat is Nederlandsch?* (Utrecht [1941]).
- 'Toon Weijnen' op nl.wikipedia.org/wiki/Toon_Weijnen (geraadpleegd 2 december 2025).
- Velthoven, H. van, 'De bewoners van Noord-Brabant', *Brabantia Nostra* 7 nr. 9 (1942) 165-175.
- Ven, D.J. van der, *Neerlands volksleven* (Amsterdam 1920).
- 'Verklaring van de redactie', *Brabantia Nostra* 6 nr. 10 (1941) 292.
- Verschure, L., 'Nieuws uit de werkgemeenschap. Een eigen "Spadehuis", *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap "De Spade"* nr. 2 (november 1943) 54.
- Vlemminx, P., 'In Oss', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap "De Spade"* nr. 1 (oktober 1943) 15.
- 'Volksche Wacht' op nl.wikipedia.org/wiki/Volksche_Wacht (geraadpleegd 3 december 2025).
- Vries, J. de, 'De samenstelling van ons volk' in: idem (red.), *Volk van Nederland* (Amsterdam 1937) 73-94.
- Vrijdag, L., 'Museum Kempenland. Eindhoven', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 6 (maart 1944) 158-159.
- 'VZW Taxandria' op taxandriavzw.be (geraadpleegd 7 december 2025).
- Waterink, J., 'Het Nederlandsche volkskarakter' in: J. de Vries (red.), *Volk van Nederland* (Amsterdam 1937) 23-40.
- 'Wilhelmus Antonius Maria van Heugten' op www.oorlogsslachtoffers.nl/wilhelmus-antonius-maria-van-heugten/ (geraadpleegd 3 december 2025).
- Willems, J.F., 'Volksgeneeskunde rond huwelijk en kind in Limburg', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 1 (oktober 1943) 11-15.
- Willems, J.F., 'Volksgeneeskunde rond huwelijk en kind in Limburg. Vervolg', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 2 (november 1943) 40-45.
- Willems, J.F., 'Vastelaovend', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 5 (februari 1944) 131-138.
- Willems, J.F., 'De levensboom in volksgebruik en volksgeneeskunde', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 7 (april 1944) 180-186.
- Woensel, L. van, 'Van 't aauw in 't nei', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 4 (januari 1944) 110.
- Woensel, L. van, 'In memoriam Piet Heerkens. S.V.D.', *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 8 (mei 1944) 202-204.
- Woensel, L. van, 't Zat Herremenieke' *Frankenland. Maandblad der Frankische Werkgemeenschap 'De Spade'* nr. 9 (juni 1944) 235.